

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ФІЛОЛОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА МАГІСТРА

на тему ПОЕТИКА РОМАНУ А. КОКОТЮХИ «ЧЕРВОНИЙ»

Виконала: студентка групи 8.0358-1у-з

освітнього рівня магістр

спеціальності 035 «Філологія»

освітньої програми «Українська мова і література»

спеціалізація 035.01 «Українська мова та література»

_____ А.А. Запорожець

Керівник доцент, к. філол.н. В. М. Ніколаєнко

Рецензент доцент, к. філол.н. О.А. Проценко

ЗАПОРІЖЖЯ

2020

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет : філологічний
Кафедра : української літератури
Рівень вищої освіти: магістр
Спеціальність: 0.35 «Філологія»
Освітня програма: «Українська мова та література»
Спеціалізація: 0.35.01 «Українська мова та література»

ЗАТВЕРДЖУЮ
Завідувач кафедри української
літератури
_____ доцент Н.В. Горбач
"___" _____ 2018 р.

ЗАВДАННЯ

на кваліфікаційну роботу магістра

Запорожець Аліні Андріївні

1. Тема роботи Поетика роману А. Кокотюхи «Червоний»
керівник проекту Ніколаєнко Валентина Миколаївна, к.філол.н., доцент
затверджені наказом ЗНУ від "24" травня 2019 р. № 782-с _____
2. Строк подання студентом роботи: _____
3. Вихідні дані до роботи: Роман А. Кокотюхи «Червоний». Літературознавчі й історіографічні праці Я. Бригадир, С. Кульчицького, І. Патриляка, О. Пухонської, О. Сливинського, О. Стасюк, С. Філоненко.
4. Перелік питань, що їх належить розробити _____
 1. Формування історичної пам'яті та ідентичності нації.
 2. Роман А. Кокотюхи «Червоний» у контексті сучасної історичної літератури.
 - 2.1. Проблема функціонування масової літератури на історичну тематику.
 - 2.2. Жанрова специфіка роману «Червоний».
 3. Інтерпретація повстанської боротьби в романі А. Кокотюхи «Червоний».
 - 3.1. Історичний базис роману.
 - 3.2. Доля людини в лежатах репресій: моральні колізії персонажів роману «Червоний».
5. Перелік графічного матеріалу _____

6. Консультанти з роботи, із зазначенням розділів, що їх стосуються

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		Завдання видав	Завдання прийняв
<i>Вступ</i>	<i>Ніколаєнко В. М., доцент, к.філол.н.</i>	<i>05.09.2018</i>	<i>05.09.2018</i>
<i>Розділ 1</i>	<i>Ніколаєнко В. М., доцент, к.філол.н.</i>	<i>12.02.2019</i>	<i>12.02.2019</i>
<i>Розділ 2</i>	<i>Ніколаєнко В. М., доцент, к.філол.н.</i>	<i>29.03.2019</i>	<i>29.03.2019</i>
<i>Розділ 3</i>	<i>Ніколаєнко В. М., доцент, к.філол.н.</i>	<i>04.10.2019</i>	<i>04.10.2019</i>
<i>Висновки</i>	<i>Ніколаєнко В. М., доцент, к.філол.н.</i>	<i>05.11.2019</i>	<i>05.11.2019</i>

7. Дата видачі завдання: 05.09.2018.

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назви етапів роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітки
1.	<i>Пошук наукових джерел з теми дослідження, їх вивчення та аналіз; укладання бібліографії</i>	<i>вересень 2018</i>	Виконано
2.	<i>Добір фактичного матеріалу</i>	<i>вересень–грудень 2018</i>	Виконано
3.	<i>Написання вступу</i>	<i>жовтень 2018</i>	Виконано
4.	<i>Написання першого розділу: «Формування історичної пам'яті та ідентичності нації»</i>	<i>січень–лютий 2019</i>	Виконано
5.	<i>Написання другого розділу роботи: «Роман А. Кокотюхи «Червоний» у контексті сучасної історичної літератури»</i>	<i>березень–травень 2019</i>	Виконано
6.	<i>Написання третього розділу роботи: «Інтерпретація повстанської боротьби в романі А. Кокотюхи «Червоний»</i>	<i>жовтень – листопад 2019</i>	Виконано
7.	<i>Формулювання висновків</i>	<i>листопад 2019</i>	Виконано
8.	<i>Оформлення роботи, одержання відгуку та рецензії</i>	<i>грудень 2019</i>	Виконано
9.	<i>Захист</i>	<i>січень 2020</i>	

Студент _____ А. А. Запорожець
 Керівник _____ В. М. Ніколаєнко
Нормоконтроль пройдено.

Нормоконтролер _____ О.А. Проценко

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота магістра «Поетика роману А. Кокотюхи «Червоний» містить 67 сторінок. Для виконання кваліфікаційної роботи магістра опрацьовано 50 джерел.

Об'єкт дослідження: роман А. Кокотюхи «Червоний».

Предмет дослідження: художня візія опору українських повстанців радянській системі на території Волині й у таборах ГУЛАГу.

Мета роботи – дослідити жанрові, структурні й поетикальні особливості історико-пригодницького роману А. Кокотюхи «Червоний».

У результаті дослідження виконано такі **завдання**:

- 1) досліджено феномен історичної пам'яті нації та способи її відновлення;
- 2) визначено жанрову специфіку роману «Червоний»;
- 3) охарактеризовано особливості часопростору й наративну стратегію роману;
- 4) виявлено, які історичні події стали підґрунтям роману «Червоний»;
- 5) проаналізовано специфіку змалювання різних типажів у контексті боротьби з репресивним режимом;

Методи дослідження: описовий із прийомами спостереження та інтерпретації, конкретно-історичний та критичний методи аналізу художнього твору.

Наукова новизна полягає в тому, що роман «Червоний» до цього часу не був об'єктом усебічного літературно-критичного аналізу й не розглядався з точки зору людиноцентризму, відповідно до якого, на перший план літературно-художнього аналізу виступає не стільки доля всього соціуму, охопленого виром війни, а доля людини, яка одночасно стала заручником обставин і їхнім творцем.

Практичне значення роботи полягає в тому, що отримані результати можна використовувати на уроках української літератури в загальноосвітніх навчальних закладах, лекціях і семінарських заняттях у вищих навчальних закладах. Крім того, це дослідження може ввійти в склад більш детальних наукових розвідок із творчості А. Кокотюхи.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: ЖАНР, ІСТОРИЧНА ПАМ'ЯТЬ, ІСТОРИЧНИЙ РОМАН, МАСОВА ЛІТЕРАТУРА, МІСТИФІКАЦІЯ, НАРАТИВ, НАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ, ПОВСТАНСЬКИЙ РУХ, ПОЕТИКА, ХРОНОТОП.

ABSTRACT

The qualification paper for a master's degree «The Poetics of A. Kokotiukha's Novel «Chervonyi» consists of 67 pages. 50 scientific sources were tackled in order to write the graduation thesis.

The object of investigation: the novel «Chervonyi» by A. Kokotiukha.

The subject of investigation: the artistic vision of Ukrainian insurgents' resistance to Soviet force system on Volyn area and in Gulag forced-labour camp systems.

The aim of investigation is to discover the genre, structural and poetical peculiarities of historic-adventurous novel «Chervonyi» by A. Kokotiukha.

As a result of the research, the following **tasks** were performed:

- 1) to discover the phenomenon of historical memory of nation and the ways of its recovery;
- 2) to clarify the genre peculiarities of the novel «Chervonyi»;
- 3) to characterize the features of chronotope and narrative strategies of the novel;
- 4) to learn what historical events this novel is based on;
- 5) to analyze the specificity of representation of different characters in the theme of fighting with totalitarian regime.

The methods of analysis are: descriptive, interpretative, historical and critical analysis of a literary work.

The scientific novelty of the novel means that this work hasn't been the object of many-sided literary analysis and has never been discovered from anthropocentric point of view, when a human's fate becomes the main subject of the author's attention.

The sphere of application. The following research can be used can be used in learning the subject at school lessons, on Ukrainian literature courses, in special courses and seminars. It can also be a logical level of the deeper discovering of A. Kokotiukha's works.

KEY WORDS: GENRE, HISTORICAL MEMORY, HISTORICAL NOVEL, MASS LITERATURE, MYSTIFICATION, NARRATIVE, NATIONAL IDENTITY, INSURGENT MOVEMENT, POETICS, CHRONOTOPE.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	7
РОЗДІЛ 1. ФОРМУВАННЯ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ ТА ІДЕНТИЧНОСТІ НАЦІЇ.....	11
РОЗДІЛ 2. РОМАН А. КОКОТЮХИ «ЧЕРВОНИЙ» У КОНТЕКСТІ СУЧАСНОЇ ІСТОРИЧНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	21
2.1. Проблема функціонування масової літератури на історичну тематику.....	21
2.2. Жанрова специфіка роману «Червоний».....	26
РОЗДІЛ 3. ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ПОВСТАНСЬКОЇ БОРОТЬБИ В РОМАНІ А. КОКОТЮХИ «ЧЕРВОНИЙ».....	37
3.1. Історичний базис роману.....	37
3.2. Доля людини в лещатах репресій: моральні колізії персонажів роману «Червоний».....	43
ВИСНОВКИ.....	59
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	62

ВСТУП

Амбівалентність історії – не так науки, як культурного феномену – полягає в тому, що вона твориться й інтерпретується людьми, але разом із тим впливає на них, формує певні світоглядні позиції, орієнтири, переконання. Як говорила М. Матіос, «важить не час, коли відбуваються події, а Людина в обставинах часу»: людина одночасно стає деміургом долі та її заручником, і до певної пори невідомо, чи куватиме вона свою долю сама, чи підпаде під злий фатум і, не отримавши порятунку, розчиниться в круговерті часу. Людина в контексті історії асоціативно сприймається чимось на кшталт гвинтика в колосальному механізмові. В мільйонному морі життів чия-небудь особистість раптом втрачає важливість і неповторність – її легко «пустити в розхід», виправдовуючи це популістськими гаслами «мета виправдовує засоби», «одне життя заради мільйонів», «один за всіх» тощо.

Перше явище, для якого характерні подібні прийоми – це, звичайно, війна. Самопожертва людини, загнаної обставинами в глухий кут, стає подвигом заради товаришів, а випадки, коли цілі загони йшли на вірну смерть, сприймаються не лише як вихід із безнадійної бойової ситуації, а як боротьба задля спільного блага. Людина, опинившись на війні, втрачає стару подобу й фактично перероджується в нову істоту, по руках і ногах зв'язану обов'язками перед Батьківщиною, командиром, близькими, усіма, кого мусить захищати. Безперечно, нею може керувати щире бажання відновити справедливість і знищити ворога, однак якщо вона ступила на поле бою, то покинути його не може, поки командир не віддасть наказ.

Іншою обставиною, де людина перестає бути індивідуальністю, є неволя. Полон, в'язниця, трудовий чи концентраційний табір – це місця, де панують жорстокі й почасти абсурдні закони та ієрархія, збудована за іншими критеріями. Вбачається дещо спільне в перебуванні людини на війні й у, наприклад, трудовому таборі: і тут, і там вона повинна бути, а за непокору на неї чекатиме смерть. Обставини позбавляють людину волі, якихось власних

неповторних бажань і прагнень, нівелює її особистість до рядового екземпляру, що їх тут, на полі бою чи за ґратами, мільйони. Парадокс у тому, що і рядові, і головні дійові особи в театрі бойових дій, і ув'язнені, і тюремна адміністрація були однаково позбавлені волі й права на знання правди про життя навколо.

Історія пам'ятає немало таких ситуацій, і всі вони більшою чи меншою мірою вплинули на формування ідентичності й самосвідомості нації. Добре пам'ятати про подвиги й славити переможців, але не забувати про поразки й тих, хто з останніх сил боровся за правду, не схилив голову перед катом, навіть уже коли не було сенсу продовжувати протистояння – значно важливіше. Людей, які це робили, було немало, і всіх імен історія, звісно, не зберегла, але їхню справу пам'ятають і бережуть молодші генерації. Тож **актуальність** поданого дослідження пов'язана з тим, що суспільство активно працює над установленням історичної справедливості, очищує від наклепу речі, імена, вчинки, що для багатьох людей були та є священними. Історія безпристрасно доводить, що не існує ні зачинателів війни, ні її переможців, що на кожного сильного знайдеться свій сильніший, і що одне людське життя вартує одночасно багато й мало. Неодноразово ця тема виринала у творах Г. Косинки («Фавст», «Гармонія»), воєнній («Огненне коло») й табірній прозі І. Багряного («Сад Гетсиманський», «Тигролови») та Н. Суровцової («Колимські силуети») тощо.

Історія, крім усього, стає демонстрацією і боротьби окремої людини за виживання, і національного протистояння явному чи прихованому ворогу, а то й кільком ворожим силам одночасно. Прикладом того є багатолітня війна УПА проти радянської тиранії, нацистських загарбників і польської Армії Крайової, що не визнавала права українців на деяку частину території. УПА відстоювали свободу нації й прагнули створити суверенну квітучу державу, однак їхніх сил виявилось замало для втілення мрії в реальність. Тема повстанської боротьби досі викликає контроверзи в суспільстві, адже тривалий час її було представлено через призму радянської історіографії.

Розвінчуванням міфів про упівців у різний час займалися В. В'ятрович [8], С. Кульчицький [23], І. Патриляк [27, 28] та ін. Разом із відновленням правди про упівців постає завдання відновити й історичну пам'ять українців, аби зміцнити її та згуртувати на базі єдиної національної ідеї. Дослідженням феномену історичної пам'яті й проблемою її функціонування в колись ідеологічно роздробленій державі займалися О. Готра [9], М. Ліпін [13], В. Карлова [14], Л. Нагорна [25].

Відродження національної пам'яті відбувається не лише через заповнення лакун вітчизняної історії, а й через художнє освоєння колись табуйованих чи викривлених на догоду ідеології тем. Цим займається ціла плеяда митців: О. Забужко («Музей покинутих секретів»), М. Матіос («Нація», «Солодка Даруся»), Л. Різник («Дороші»), Л. Сердунич («Дякую за десять років концтаборів», «Урок милосердя»), В. Шкляр («Залишенець. Чорний ворон», «Маруся», «Троща»). Одним із найбільш популярних авторів, задіяних у царині історичної літератури, є А. Кокотюха («Червоний», «Чорний ліс», «Багряний рейд», «Справа отамана Зеленого» тощо).

Роман А. Кокотюхи «Червоний», незважаючи на неоднозначну критику, зайняв помітне місце в сучасній українській прозі. Як зазначає В. Кіпіані, «Драма українців, затиснутих двома тоталітарними «соціалізмами» – інтернаціональним та національним, життя «на грані двох світів», варта, щоб її розповіли. У цьому сенсі роман Андрія Кокотюхи «Червоний» приречений бути прочитаним» [16, с. 7]. Творчість цього письменника ставала об'єктом досліджень Я. Бригадир [4, 5], Л. Даниленко [10], М. Лаврусенко [11], Л. Ромас [35] С. Філоненко [41, 42, 43] та ін., однак ґрунтовних розвідок із заявленої теми, як і детального літературно-критичного аналізу роману «Червоний» до цього часу не було виявлено.

Мета роботи – дослідити жанрові, структурні й поетикальні особливості історико-пригодницького роману А. Кокотюхи «Червоний». Передбачається виконання таких **завдань**:

1) дослідити феномен історичної пам'яті нації та способи її відновлення;

- 2) визначити жанрову специфіку роману «Червоний»;
- 3) охарактеризувати особливості часопростору й наративну стратегію роману;
- 4) виявити, які історичні події стали підґрунтям роману «Червоний»;
- 5) проаналізувати специфіку змалювання різних типажів у контексті боротьби з репресивним режимом;

Об'єктом дослідження є роман А. Кокотюхи «Червоний».

Предмет дослідження – художня візія опору українських повстанців радянській системі на території Волині й у таборах ГУЛАГу.

Під час дослідження були використані такі **методи**: описовий із прийомами спостереження та інтерпретації, конкретно-історичний та критичний методи аналізу художнього твору.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що роман «Червоний» до цього часу не був об'єктом усебічного літературно-критичного аналізу й не розглядався з точки зору людиноцентризму, відповідно до якого, на перший план літературно-художнього аналізу виступає не стільки доля всього соціуму, охопленого виром війни, а доля людини, яка одночасно стала заручником обставин і їхнім творцем.

Практичне значення роботи полягає в тому, що отримані результати можна використовувати на уроках української літератури в загальноосвітніх навчальних закладах, лекціях і семінарських заняттях у вищих навчальних закладах. Крім того, це дослідження може увійти в склад більш детальних наукових розвідок із творчості А. Кокотюхи.

Структура. Логіка дослідження зумовила таку структуру: вступ, 3 розділи, висновки, список використаних джерел. Загальний обсяг – 65 с.

РОЗДІЛ 1

ФОРМУВАННЯ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ ТА ІДЕНТИЧНОСТІ НАЦІЇ

Уже не раз зазначалося, що людина виконує подвійну роль у історії: з одного боку, вона виступає її творцем, а з іншого – об'єктом впливу. Це твердження викристалізувалося під впливом різних світоглядних позицій і переконань, що формували суспільну думку впродовж віків. У архаїчні часи людина вважалася невід'ємною частиною Всесвіту, котра за впливовістю не поступалася ні олюдненим силам природи, ні катаклізмам, ні будь-яким іншим породженням міфологічного мислення. Людина фіксувала події життя, вибираючи ті, що, на її думку, були визначальними в контексті її буття або громади, до якої вона належала. Чим далі, тим більш складним ставав світогляд людини, її здатність вивчати й сприймати світ, і тим більшою й об'ємнішою ставала панорама зафіксованих подій. Людина відчула потребу в пізнанні не лише актуального середовища, а й того, що існувало до неї, в пошуку коренів традицій, першопричин усобиць або якихось кризових ситуацій. У цьому сенсі дослідження минулого суголосне рефлексії, проведеної не в межах однієї індивідуальної свідомості, а цілого соціуму чи принаймні якогось його прошарку.

Історичне пізнання стало життєво важливою потребою для високоцивілізованого суспільства, що усвідомило, що сучасність є наслідком діянь минулого й водночас закладає підвалини майбутнього. Повертаючись до ідеї, що можна сформулювати як «людина – творець і творіння історії», можемо доповнити: історичне пізнання може бути об'єктивним (без прив'язок до конкретних подій чи персоналій; об'єктом дослідження людини є зміни буття в усіх його аспектах) і суб'єктивним (об'єктом історичного дослідження людини є вона сама в умовах того чи того часу). Відповідно, у межах історії можемо виділити макро- й мікроплощини. «Макроісторією» можемо назвати історії великих соціальних рухів і політичних процесів, кардинальних культурних змін, глобальних криз тощо, а «мікроісторією» –

опис буття окремої країни чи навіть населеного пункту. Очевидно, що друга є більш концентрованою, глибокою й конкретною, їй менш притаманні узагальнення й абстрактні твердження. До мікроісторії відноситься й доля людини, яка в цьому сенсі виконує функцію важливого джерела для творення історичного процесу. Безсумнівно, дослідження повсякденної історії чи звичаїв і традицій народу невід'ємне від вивчення особливостей життя тогочасної людини та її світогляду.

Треба сказати, що світову історію можна розглядати з різних точок зору: вона може сприйматися як низка різних за тривалістю конфліктів, зумовлених в основному економічними проблемами; протистояння фундаментальних опозиційних ідей; невпинна соціальна й культурна еволюція тощо. З філософської точки зору, історія є процесом пошуку людиною власного місця в Усесвіті. Минуле в історичному контексті не відкидається, не заперечується й не модифікується, а зберігається в теперішньому, закономірно впливаючи на майбутнє. Слід зазначити, що минуле набуває вагомого значення, лише актуалізуючись у сучасності й у такий спосіб пришвидшуючи розвиток культури й суспільний прогрес.

Як зауважує М. Ліпін, «історико-культурна пам'ять співпричетна свободі, в горизонті свободи пам'ять повертається до людини для того, щоб нагадати їй про справжнє призначення» [13, с. 87]. Спалахи пам'яті – вони ж каталізатори розвитку суспільства – чергуються з періодами забуття, однак навіть у таких умовах історична пам'ять здійснює вплив на людей, акумулюючись у окремих особистостях. Удалим прикладом цього є те, як ідея визволення нації з-під чужинського гніту «реінкарнувалася» в різних поколіннях, провідниками яких були Олекса Довбуш, Данило Зелений, Устим Кармелюк та ін.

Особливістю функціонування колективної національної пам'яті є те, що вона відтворює події минулого не механічно, за заданим хронологічним алгоритмом, а абстрактно, асоціативно. Людина сама зв'язує розрізнені елементи минулого в єдиний часовий і подієвий ланцюжок, стаючи

одночасно об'єктом впливу колективної пам'яті та її деміургом і охоронцем. Синтез уявлень, спогадів, домислів різноманітних образів світу, що існував до нас та існує дотепер, які людина розташовує в певному порядку, можемо назвати історичною пам'яттю. Вона є важливим чинником формування національної свідомості та ідентичності. Саме завдяки їй сучасні та прийдешні покоління мають змогу проаналізувати досягнення й поразки нації, відновити й оберігати сакральні місця, сприяти усвідомленню нацією своєї сутності й утвердженню власної суверенності.

Складність утворення й функціонування цього феномена полягає в тому, що в межах однієї країни можуть існувати культурні особливості й переконання не просто різних поколінь, а й етнічних груп. Добре, якщо представники різних категорій з терпимістю й повагою ставляться до цінностей один одного, та в історії значно частіше траплялося так, що одна група вважала себе сильнішою й поглинала ті, чия ідентичність і національна консолідованість були розхитані століттями боротьби за право на існування. Йдеться насамперед про сталінську тоталітарну імперію, що загарбала п'ятнадцять самостійних держав із метою нівелювати їхню самобутню культуру й історію. В. Карлова зазначає: «Суперечності так званого «важкого минулого» досі дають можливість окремим політичним силам розігрувати карту «розколу» українського народу» [14, с. 203]. Тому питання відновлення й укріплення національної історичної пам'яті справді стоїть на часі.

Під «історичною пам'яттю» можемо розуміти той тип колективної свідомості, яка консолідує інформацію про минуле, сучасне й майбутнє, відновлює народний досвід із можливим використанням його у наступних поколіннях чи з метою впливу на сучасну суспільну свідомість. В. Полянський зазначає, що в широкому розумінні історична пам'ять включає історичні зрізи практично всіх виявів суспільної свідомості [див. : 14, с. 204]. Дослідники А. Дербак і П. Ситник зазначають, що історична пам'ять аналізує й синтезує величезну кількість подій, сплітаючи їх у «мереживо національної історії», і з цієї точки зору історична

пам'ять виступає не «німим свідком минулого», а «живим збудником людської волі» й водночас дороговказом, орієнтиром доцільної активності [цит. за 14, с. 205]. Із цього випливає, що історична пам'ять є основою національної свідомості.

Заслуговує на увагу теза В. Вашкевича, котрий зазначає, що пам'ять є «живою історичністю буття, животворним духом історії: «Без пам'яті, яка поєднує в єдине смислове поле сенси минулих подій, матеріальні свідчення історії залишаються поза історичністю буття. Без розуміння цього феномена неможливо досягнути сутність історичної свідомості, її структуру і механізм впливу на людське буття» [36, с. 225]. Історична пам'ять несе в собі смисл і значення деяких моментів сучасності. Саме вона, на думку І. Селищевої, «постійно стикається з усе новими та новими ситуаціями дійсності, тому й сама змінюється під час виконання своєї основної функції» [36, с. 226].

Українська історична пам'ять зазнала серйозних змін у період становлення й розквіту СРСР. Як зазначає Ю. Кисла, «до цього призвів особливий статус Української РСР у комуністичному таборі, оскільки вона була найбільшою неросійською республікою в СРСР і без неї Радянський Союз втрачав сенс свого існування» [15, с. 35]. Пропонуючи Україні роль «молодшої сестри», радянська партійна верхівка одночасно перекрила державі можливість відмовитися від цієї ролі, апелюючи до історичних аргументів: мовляв, якби не протекція Москви, Україна би щезла з мапи світу або в часи Речі Посполитої, або під час османської навали, або в часи Першої та Другої світових війн. Ю. Кисла зауважує: «На думку комуністичних ідеологів, українці виростили з Київської Русі, спільної колиски трьох братніх народів – українського, білоруського та російського, а покинувши її, мовляв, прагли возз'єднатися з братами та будувати з ними спільне майбутнє» [15, с. 35].

Українське минуле було сповнене протестів, анархістських козацько-селянських бунтів і революцій проти будь-якого уряду. Роками український народ відстоював право на незалежність, що, звісно, не вписувалося в ідилічну схему радянського уряду, тож він практикував проти нації так звану

«радикальну національну амнезію» [див. : 15, с. 35] – замовчування певних історичних подій, викривлення, створення міфів, що паплюжили пам'ять про героїв минулого, а також намагання знецінити національні клейноди й відзнаки, прищепити народіві комплекс меншовартості. Звісно, за таких умов історична пам'ять нації була спотворена, а за словами Ю. Кислої – ще й атрофована [див. : 15, с. 35]. Радянському урядові було вигідно винайти нову модель історичної пам'яті для всіх непокірних народів, тим паче, що йому тривалий час удавалося поєднувати два курси: один – на позірне збереження національних рис, другий – на послідовне встановлення єдиного для всіх режиму з наступним нівелюванням будь-яких ознак національної ідентичності.

Історична амнезія має такі ж важкі наслідки, як і втрата пам'яті окремою людиною, але особливо складним є випадок, коли амнезія настає внаслідок цілеспрямованої політики викривлення подій минулого, нівелювання спогадів про ті чи ті сторінки історії, замовчування, фальсифікацію цілих періодів життя народу. Як зазначає М. Томенко, «історія, в силу різних обставин, виявилася фактором, що більше розділяє українців, аніж об'єднує» [цит. за 14, с. 206]. Відомо, що більш-менш однаково українці сприймають періоди Київської Русі, Гетьманщину Хмельницького й національне відродження ХІХ ст. із його персоналіями на кшталт М. Костомарова, Т. Шевченка тощо. В той же час у мешканців різних регіонів України неоднакове ставлення до постатей того ж таки С. Бандери чи С. Петлюри.

І. Селищева вважає, що загальнонаціональна історична пам'ять – «це культурна, ідеологічна угода між різними варіантами локальних моделей пам'яті, які належать різним соціальним групам та політичним силам» [36, с. 226]. Історична пам'ять повинна мати певний «інваріант», навіть якщо при цьому вона є неоднорідною. Інша справа, коли в межах однієї нації побутує кілька варіантів історичної пам'яті, які складно примирити між собою. Про це, приміром, говорить В. Карлова: «Сучасний

стан історичної пам'яті українського суспільства характеризується існуванням одночасно кількох різних моделей пам'яті, які належать окремим групам населення» [14, с. 206]. Це твердження стосується подій ХХ ст., зокрема повалення самодержавства й приходу до влади більшовиків, радянзації, національно-визвольних змагань першої половини ХХ ст., Другої світової війни, голодоморів, сталінських репресій тощо. Неоднозначне ставлення до цих періодів історії дозволяє деяким політичним силам маніпулювати свідомістю громадян і розпалювати інформаційні війни. Історичне минуле стає засобом підживлення стереотипів і формування нових міфів, що провокують розкол суспільної свідомості й загрожують національній безпеці.

Історична пам'ять неодмінно є пам'яттю колективною. Як зазначає О. Сливинський, цей термін започаткував у 20-х рр. ХХ ст. соціолог М. Альбвакс, котрий підкреслював, що її вплив на пам'ять індивідуальну є значно більшим, ніж навпаки. Колективна пам'ять не є однорідною, гомогенною, і це підтверджує дослідниця Б. Міштал. Вона виділяє пам'ять офіційну – так би мовити, панівний історичний наратив, що використовується керівними структурами країни з метою укріплення власних позицій і посилення відчуття солідарності нації [цит. за 37, с. 196]. Прикладом того може бути пам'ять про Голодомор 1932–1933 рр. – сталінський геноцид першої третини ХХ ст., або Революція Гідності 2013 року, котра стала виявом національної згуртованості й свідомості. Іншим щаблем історичної пам'яті є масова, або популярна – різновид дещо ритуалізованих практик, які є наслідком проекції офіційної пам'яті на повсякденне життя соціуму. Це також можуть бути гасла («Ніколи знову!»), символи (червоний мак – символ ушанування жертв військових та цивільних збройних конфліктів). Ці речі так чи так виявляють у народі здатність пам'ятати й усвідомлювати минуле.

Наступним різновидом є публічна пам'ять – своєрідний простір, у якому люди довільно обмінюються оцінками й судженнями щодо того чи того

історичного процесу, інтерпретують події, виявляють раніше не відомі сторінки й намагаються популяризувати їх. О. Сливинський, коментуючи особливості функціонування публічної пам'яті, зазначає: «Художня література бере участь у процесах на всіх трьох рівнях пам'яті. З одного боку, художня література, котра активно рефлексує над минулим, є чинником, який найуспішніше протистоїть безликому офіційному історичному наративу – саме тому, що вона демонструє людський вимір минулого. З другого боку, сучасна література, насамперед популярна белетристика, може бути інструментом, що активно використовується у процесі конструювання офіційної пам'яті – з суто політичною, а не гуманістичною та/або мистецькою метою» [37, с. 196]. Ця розлога цитата засвідчує відому в науково-мистецьких колах упередженість щодо правомірності висвітлення історичних подій у площині белетристики. Авторів, що працюють на широкий загал, звинувачують у спекуляції на травматичному досвіді нації. Мовляв, це непорядно – брати за основу сюжету, наприклад, пригодницького роману тему боротьби УПА під час Другої світової війни, враховуючи те, що автор поверхово й, на думку дослідників, непрофесійно ставиться до фактажу. В цьому є раціональне зерно, однак автор і не повинен достовірно відтворювати історичні події, маючи перед собою інші задачі.

О. Сливинський, аналізуючи пласт літератури, спрямованої на відродження національної пам'яті, виділяє дві групи так званих текстів «нової історичної хвилі» [37, с. 197]. Критерієм розмежування виступає ставлення митців до такого феномена, як постпам'ять – міжчасовий зв'язок сучасності з минулим, що проявляється в підвищеному інтересі молодшого покоління до старшого, прагненні пізнати історичну правду через пам'ятки, що лишилися з тих часів (документальні записи, фотографії, спогади, твори мистецтва тощо), та інтерпретувати її. Тож для першої групи романів, які художньо доповнюють публічну пам'ять, характерним є: «Полеміка з магістральними ідеологічними лініями та традиційними сюжетами офіційного історичного наративу,

відкриття несподіваних перспектив із точки зору «маленького», маргінального героя»; художня інтерпретація феномену постпам'яті, що проявляється у виразному звучанні голосів покоління, що отримало травматичний досвід, і нащадків, яким ця травма відлунює крізь час і простір; інтерес до народної, усної, а не документальної історії [див. : 37, с. 197]. Це пояснюється тим, що людська пам'ять часто йде урозріз із офіційною історичною лінією, виявляючи її штучність і маніпулятивність. До творів, котрі насичують публічну пам'ять, можемо віднести роман О. Забужко «Музей покинутих секретів», Ш. Твардоха «Морфій», К. Тучкової «Житковські богині».

Автори таких текстів (О. Сливинський називає їх «поколінням онуків» [37, с. 197]) теж звертаються до травматичного досвіду поколінь ХХ ст., але порівняно з письменниками першої групи, вони не запускають механізм постпам'яті у своїх творах – іншими словами, вони не рефлексують щодо минулого, не намагаються ретранслювати в зручній формі пережите й не пропонують нових інтерпретацій. О. Сливинський зауважує, що такі автори «працюють цілковито в рамках «офіційної» історії, зміцнюючи таким чином панівний патріотичний наратив», і їхні тексти – «популістські за своїм задумом» – відповідають жанровим моделям масової літератури [див. : 37, с. 197]. До цієї когорти авторів дослідник відносить А. Кокотюху («Червоний»), В. Шкляра («Залишенець»), Ю. Винничука («Танго смерті»).

Незважаючи на достатньо контroversійне ставлення до письменників, які працюють над художнім осмисленням історії, не можна відкидати їхнього значення в загальнонаціональному літературному процесі й особливо – у відновленні історичної пам'яті суспільства. Також не потребує підтвердження те, що утвердження спільної історичної пам'яті сприятиме консолідації суспільства, очищенню його свідомості від ідеологічних нашарувань і негативного сприйняття національного минулого. Правдиве й усебічне висвітлення подій минулого сприяє усвідомленню громадянами

глибинних причин національної трагедії й примиренню з історичними супротивниками, а відтак призведе до очищення історичної пам'яті й зміцнення національної свідомості [див. : 14, с. 206].

У ХХ ст. докорінно змінилося ставлення до багатьох речей, що визначали людське буття – в тому числі й сприйняття історії. Ідеї постструктуралізму й деконструктивізму розщепили єдину офіційну наукову інтерпретацію історичних подій на кілька різних галузей. Нині предметом дослідження стали не лише форми розвитку суспільства, політичні усобиці, матеріальні пам'ятки старовини, а й стосунки людей між собою, їхнє ставлення до явищ буття, зміна поглядів на ті чи ті процеси. Також багато уваги стали приділяти історії формування різних ментальностей і способів взаємодії різних народів не лише в економічному чи політичному планах. У таких джерелах історії, як традиції, звичаї, ментальні стереотипи, побут, віра тощо, закладено генетичну пам'ять нації та її історичний досвід, що є невід'ємною складовою історичної пам'яті й свідомості.

Дослідження різних ментальностей відкрило можливості для загальнокультурного, історичного й психологічного синтезу, сутність якого полягає в тому, що кожна конкретна людина бере участь у розбудові суспільства й формуванні культури своєї держави. Історія ментальності вказала на необхідність вивчення почуттів так званих «антигероїв», про котрих зазвичай мовчить офіційний, пафосно-героїчний, історичний наратив: це переможені, маргінали, люди з певними відхиленнями, дискриміновані за тими чи тими ознаками, потерпілі від гендерних утисків тощо. Цьому немалою мірою посприяло повалення тоталітарного режиму, із яким зникла потреба вдавати, що життя абсолютно безхмарне, а всі люди щасливі й здорові. Будучи синтетичною дисципліною, історія ментальності найбільшою мірою пов'язана з літературою про минуле, оскільки митці, створюючи певну уявну дійсність, приділяють більше уваги психологічній складовій, поведінці й учинкам своїх персонажів, аніж копіюванню того, що мало місце у світовій історії. Тож недивно, що в царині героїчної літератури про славних

повстанських ватажків, відважних борців за свободу й практично непоборних воїнів з'явилися твори про те, як людина виживає на війні, бореться з власними демонами й страхами, як під гнітом обставин вона з порядного й благородного громадянина перетворюється на зрадника чи аморальну істоту. Така література (власне, й інші мистецькі твори – кіно, театральні вистави тощо) поглибила межі історичної пам'яті, давши суспільству можливість не лише актуалізувати й ще раз уславити героїчне минуле, а й прийняти поразки та моменти відчаю. Без них нація не була б такою, якою є зараз.

Отже, людина є творцем історії й одночасно – її найголовнішим об'єктом впливу й трансформацій. Безперечно, вона є творцем і носієм історичної пам'яті, що в свою чергу є синтезом спогадів про минуле, оцінок сучасного й прогнозів майбутнього. Історична пам'ять включає зрізи практично всіх виявів суспільної свідомості, а відтак виступає чи не найголовнішим каталізатором національної ідентичності. Історична пам'ять не є гомогенним явищем і містить кілька різних пластів (офіційна, публічна й так звана пам'ять зв'язку поколінь, або постпам'ять). Феномен постпам'яті особливо виразно реалізується в літературі на історичну тематику, попри те, що в літературознавчих колах існує суперечливе ставлення до художньої інтерпретації травматичного досвіду нації.

РОЗДІЛ 2

РОМАН А. КОКОТЮХИ «ЧЕРВОНІЙ» У КОНТЕКСТІ СУЧАСНОЇ ІСТОРИЧНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

2.1. Проблема функціонування масової літератури на історичну тематику

Упродовж останніх кількох десятиліть в українському літературному процесі тенденція писати про національне минуле не втрачає актуальності ні в середовищі досвідчених митців, ні в колі початківців. На те завжди були об'єктивні причини у вигляді політичних заворушень, економічних, соціальних, культурних змін тощо. Врешті, тому посприяла неоголошена війна на сході України, котра оголила нерв нації й зробила її надчутливою до власної пам'яті. Сплеск інтересу до національної історії був зумовлений ще й поверненням до наукового обігу історіографічних праць М. Аркаса, М. Грушевського, І. Крип'якевича, Д. Яворницького, мемуарів учасників визвольних змагань П. Мірчука, М. Савчин, С. Фрасуляка, художніх творів закордонних митців тощо. Це допомогло очистити історичну пам'ять українців від ідеологічних нашарувань і уникнути подальших маніпулювань, до яких тривалий час удавалася радянська кон'юнктура. М. Ліпін зазначає: «Маніпулювання історією стає можливим саме в ситуації втрати культурно-історичної пам'яті, адже якраз вона покликана надавати смисл історичним подіям. Утилізація історії трансформує пам'ять згідно з приватними потребами індивідів, нації, народу, класу. В подібній ситуації пам'ять ідеологізується та стає вибірковою. Історія та культура тоді постають засобами консолідації спільноти...» [13, с. 90].

Коли ж було запущено «реанімацію» національної історії, відбулася переоцінка явищ минулого, й виникла потреба донести віднайдену правду якомога більшому колу реципієнтів. Так у літературному процесі пострадянської України швидко утворився й нині продовжує успішно функціонувати пласт історичних творів. Щоправда, це не означає, що

абсолютно всі схвально ставляться до цього явища. Нерідко виникають суперечки стосовно адекватного сприйняття подій минулого не лише в нефахових колах, а й у середовищі самих істориків. Як зазначив В. Разживін, на жоден епізод вітчизняної історії не існує одностайної точки зору, а крім того, чимало процесів показано, так би мовити, з точки зору сучасності, без урахування найтоншої специфіки часу, і це, звісно, створило хибне враження про них [34]. Крім того, історична література, на думку дослідника, апріорі належить до категорії масової, адже існує суттєва розбіжність між документальним відтворенням історичних явищ і емоційно й образно наснаженою белетристикою, у якій історична подія чи кілька подій виступають тлом для розвитку сюжетних перипетій.

Для змалювання історичного полотна письменники найчастіше звертаються до великих епічних форм, зокрема до роману. Це логічно, адже сама структура цього жанру сприяє багатоплановості, розширеній проблематиці, більш детальному розкриттю внутрішнього світу персонажів і осмисленню історичних уособиць. Історичний роман давно закристалізувався у окремий жанровий різновид. У ньому функціонують власні стандарти й закономірності: наприклад, хронотоп цього роману завжди неоднорідний, складний, багаторівневний (наприклад, реальний час і простір поєднуються із оніричним, тобто снами, маревом, галюцинаціями). В історичному романі рідко функціонує одна сюжетна лінія – частіше за все існує кілька розгалужень, із яких чітко вирізняються лінії персонажів і, так би мовити, фонова сюжетна лінія, що репрезентує перебіг історичних чи квазі-історичних подій. Нерідко митець транслює власне ставлення до тих чи тих сторінок минулого, залучаючи для цього або фігуру всезнаючого наратора, або когось із персонажів. Історичний роман апріорі позбавлений достовірності, через що на нього ніколи не можна спиратися як на документ чи етнологічну розвідку, однак завдяки цьому жанру можна домислити гіпотетичну картину минулого й провести нею читача, аматора в історичному дискурсі.

Одним із завдань історичної белетристики, на думку А. Кокотюхи, є виведення читача поза межі радянського дискурсу й ознайомлення його із національною історією без ідеологічних нашарувань. Сам письменник говорить про це так: «Звісно, можна назвати розворот у бік історичних реконструкцій прикладом кон'юнктури. Проте, говорячи про книжковий ринок, на який такі книги приходять, мусимо визнати: «кон'юнктура» – винятково ринкове поняття. І якщо звернутися до ширшого, ніж є, читача, простіше засобами заангажованої українською історією твору, чому б не обрати такий шлях» [цит. за 11, с. 28]. До прикладу А. Кокотюха наводить успіх роману В. Шкляра «Чорний ворон», що залежав не лише від «скандальності та гострого сюжету, а й також у радикальній спробі вивести українську історію, передусім – ХХ століття, з питомо російського контексту» [цит. за 11, с. 28].

Творчість А. Кокотюхи можна розділити на кілька ідейно-тематичних пластів, серед яких чи не найбільшою популярністю користується саме пласт пригодницько-історичних романів («Червоний», «Справа отамана Зеленого», «Чорний ліс», «Багряний рейд», «Біла ніч»), де автор осмислює історію України першої половини ХХ ст., приділяючи особливу увагу боротьбі так званому «потрійному фронті», де в протистоянні зішлись сили УПА, більшовиків і Армії Крайової. Хронологія цих подій – 20-ті рр. ХХ ст., Друга світова війна (1939–1945) і післявоєнний період боротьби українських повстанців проти радянського режиму, що сягає приблизно 1949–1950 рр. Дослідники творчості А. Кокотюхи однакові в тому, що такі твори орієнтовані на широке коло аматорів у царині історії, які хочуть узнати правду про колись табуйоване минуле України й переосмислити її з позиції сьогодення. Разом із тим навколо цих творів навіть сьогодні вирують дискусії: А. Кокотюсі закидають низьку естетичну вартість творів, спрощеність сюжетних колізій і рефлексій персонажів, стагнацію, що виражається в повторюваності сюжетних ходів і використанні літературних

штампів – словом, всіляко підкреслюється належність автора до кола масової літератури в негативному сенсі.

Справді, у сучасному літературному дискурсі поняття масової літератури частіше наділяється негативною конотацією, ніж позитивною чи бодай нейтральною – адже порівняно з елітарною літературою цей вид словесної творчості орієнтований на більшу категорію читачів, а отже, не має такої великої кількості інтертекстуальних зв'язків, складних внутрішніх кодів, алюзій, варіантів прочитань тощо. Масова література орієнтована на поверхове ознайомлення й не потребує багаторазового прочитання, як і особливих додаткових знань. С. Філоненко називає такі основні ознаки масової літератури: «Тяжіння до стандартизації, типізації, пізнаваності сюжетів та образів, колізій, проблематики, наявності штампів, що і зумовлює формальнозмістову єдність твору...» [41, с. 43]. Цінність творів для масового читання визначається їхньою конкурентоспроможністю на книжковому ринку. Масовий твір, що здобув прихильність великого кола читачів, стає бестселером, що в свою чергу сприймається не лише як маркер комерційного успіху, а й свідчення того, що ця книга визнана великою аудиторією.

Крім того, у читацьких колах трапляється заздалегідь упереджене ставлення до масліту, особливо якщо в романі порушується неоднозначна тема, як-от це часто трапляється в царині історико-пригодницького роману. Митцєві закидають надто легковажне ставлення до фактажу, викривлення об'єктивної дійсності для створення небанального сюжетного ходу, навіть спекулювання на болісних для нації темах. З іншого боку, такий цензурований підхід не просто не обмежує, а навпаки спонукає митців частіше й гостріше писати на історичну тему, допомагаючи суспільству швидше пізнати й прийняти факти, котрі тривалий час висвітлювалися неадекватно.

А. Кокотюха неодноразово декларував свою причетність до масової літератури й захищав її право на існування: «Масова література – це той паровоз, який навіть у радянські часи тягнув на собі поезію, прозу та есеїстику «елітних авторів» [19]. Для прикладу письменник наводить досвід

інших країни, де масова література є невід'ємним елементом урбаністичної культури: «Теоретики маскульту довели: література популярних жанрів може розвиватися повноцінно лише за умов існування в суспільстві сталих демократичних традицій. Ситуації моделюються автором таким чином, аби дати змогу літературним героям самостійно приймати нестандартні рішення» [19]. А. Кокотюха заперечує можливість появи чи бодай нормального розвитку розважальних жанрів літератури в «тоталітарному чи малоосвіченому суспільстві»: «Нікому не дозволялося вільно пропагувати свободу думок, вчинків, говорити про справжнє Добро і визначати справжнє Зло» [19].

Автор акцентує на тому, що детектив («Київські бомби»), гостросюжетний пригодницький роман («Червоний», «Чорний ліс») чи квазі-біографія про історичну особу («Справа отамана Зеленого») – це насамперед цікаво викладена оповідь, яку треба вміти сформулювати, захопити й розважити нею читача. Тим не менш, критики продовжують ставитися до його історико-пригодницьких романів із упередженням. Вважається, буцімто літературна обробка фактів може нашкодити їхній достовірності, а домисел і вимисел, до яких має право вдаватися белетрист, спотворює читацьке сприйняття реальних подій і формує в нього неадекватну картину буття.

На захист проблеми перепрочитання історії виступає Т. Белімова, зазначаючи, що це одна з основних тем у сучасному літературному процесі, коли письменники поруч із фахівцями в царині історії беруть на себе відповідальність за поновлення національного сприйняття історичної правди. На її думку, «художнє слово найшвидше формує уявлення про певну подію, реалію чи особистість серед найширшої аудиторії. Тож цілком закономірним видається той факт, що саме історичні романи найчастіше стають національними бестселерами» [3, с. 28]. Прикладом цього у свій час стали романи А. Кокотюхи «Червоний», М. Матіос «Солодка Даруся», В. Шкляра «Чорний ворон» тощо. Ці ж романи стали, за влучним висловом Я. Поліщука, «таблеткою від амнезії» для українців [30, с. 184].

Отже, попри критику й деякі суперечливі стильові особливості, творчість А. Кокотюхи є прикладом вдалого масліту, в якому гостросюжетність і легкість поєдналися із прагненням розтлумачити реципієнтові раніше невідомі або міфологізовані історичні подробиці. Одним із творів, у якому домінує це завдання, є гостросюжетний історико-пригодницький роман «Червоний».

2.2. Жанрова специфіка роману «Червоний»

Література останнього десятиліття особливо активно звертається до проблем національної пам'яті, її травм, що їх залишив тоталітарний режим. За словами О. Пухонської, точкою відліку формування нової ідентичності та людських цінностей стала Друга світова війна: «Як подія, що радикально вплинула на перебіг історії, змінивши геокультурну картину минулого століття, Друга світова війна стала чи не найсуттєвішим джерелом психологічної травми суспільства. Окрім численних жертв і радикального перекроєння світу (передусім Європи), ця війна мала негативний вплив на ментальні основи багатьох націй» [33, с. 72]. Вона доруйнувала те, що залишилося після не менш жорстокої Першої світової війни 1914–1919 рр., створивши абсолютно нове бачення світу, яке визначало як суспільну, так і культурну політику всього світу протягом наступних десятиліть. Автори звертаються до теми війни не стільки заради видовищних і моторошних сцен чи епічності художнього кадру – вони в першу чергу апелюють до травматичного досвіду нації, який невідворотно вплинув на наступні покоління й, певно, впливатиме стільки, скільки існуватиме народна ментальність і менталітет.

О. Пухонська стверджує: «Війна в літературній інтерпретації – це вже не лише історична подія, це передусім фатум кожного. Її учасник – не ідеалізований радянський солдат-переможець нацизму, а простий єврей, росіянин, німець, поляк і, звичайно, українець» [33, с. 72]. Автори занурюються в тему Другої світової війни, розвиваючи глибші аспекти – такі,

як, наприклад, «війна у війні» або «війна після війни», актуалізуючи проблему повстанської боротьби проти насамперед радянського режиму. Нерідше вони змальовують протистояння військ УПА на *bellum omnium contra omnes* («війні всіх проти всіх»), де проти них виступають польська Армія Крайова, радянські війська й МГБ і німецькі нацисти. Боротьба упівців – тема колись незручна для радянського «переможного» дискурсу, а відтак витіснена на довгі роки, як і українська національна ідея. Нині і фахівці з історії, і митці роблять усе, аби показати новим поколінням історичну правду.

Таке ж завдання ставить собі письменник А. Кокотюха. Очевидно, що першочерговим інтересом митця є історія з грифом «секретно», однак він не перетворює художній текст на полігон для демонстрування власної ерудиції, не прагне по-науковому сухо відтворити події, що його зацікавили. В романі «Червоний» він репрезентує долю людини, котра потрапила в жорна війни й радянських таборів, представляючи її через призму сприйняття трьох різних осіб, попутно осмислюючи їхні життя й різні труднощі. Цей роман, як і суголосні йому за тематикою й проблематикою «Справа отамана Зеленого», «Чорний ліс», «Багряний рейд», «Біла ніч», має незвичайну архітектуру й складний сюжет, тому виникає потреба детально проаналізувати твір, починаючи від специфіки його жанрового різновиду.

Відомо, що в одному з інтерв'ю письменник визначив цей роман як історичний, зазначаючи, що в ньому йдеться про події Другої світової війни. Л. Ромас зауважує: «Автор сконцентрував проблематику твору на героях з особливим поглядом на протистояння руху спротиву УПА сталінській машині винищення «незручних» народів, спробував художньо осмислити причини та наслідки повстанського руху на Волині й опору сталінському режиму в таборах» [35, с. 154]. Безперечно, авторське визначення є основним, але ми вважаємо, що жанрові межі сучасного роману про повстанську боротьбу є дещо ширшими, і спробуємо це довести.

Насамперед розглянемо риси, які дають нам розуміння, що це – саме історичний роман. По-перше, у ньому йдеться про реальні події, котрі мали місце на території Волині в 1947–1948 рр. Три частини роману розпочинаються короткими відомостями про локацію й часові межі, впродовж яких розвиваються події. Події першої частини, записаної зі слів міліціонера Михайла Середи, позначені дописом «Україна, Волинь, осінь 1947 року», події другої, озвучені співробітником КДБ Лев Доброхотов – «Україна, Волинь, весна 1948 року», і остання, в якій вміщено спогади політв'язня Віктора Гурова – «Комі АРСР, Воркута, осінь 1948 – весна 1949 року». Прикметно, що манера побудови такого хронотопу збережеться в автора ще в кількох наступних романах, пов'язаних із «Червоним» як тематикою й проблематикою, так і деякими персонажами. Перу А. Кокотюхи належить «повстанська трилогія» «Чорний ліс», «Багрянний рейд» і «Біла ніч», у яких послідовно розгортається лінія боротьби упівців проти радянських, німецьких і польських військ. Ці книги вийшли після написання «Червоного», і це свідчить про авторський і читацький інтерес до теми національних змагань, а також про те, що в творчості прозаїка сформувалася певна ідейно-тематична ніша, яку він детально опрацьовує.

Письменник неодноразово (наприклад, у романі «Чорний ліс») звертається до топосу Волині як місця, де національна пам'ять і повага до визвольної боротьби є найбільш потужною. Оповідач говорить про нерозривний зв'язок історичної пам'яті й ментальності волинян, які не можуть викреслити зі своєї мікроісторії спогади про національно-визвольну боротьбу: «Бо їм це близьке, вони з цим росли та жили, вони приймають партизанську боротьбу УПА з німцями та радянською владою як складову в боротьбі за українську незалежність. Приймають з усіма можливими обмовками, попри численні «але», яких повно в історії українського повстанського руху» [18, с. 13].

Логічно, що своїми локусами в романі «Червоний» автор обрав волинські села Ямки та Олика, адже «саме у волинських лісах були зосереджені

потужні загони українських повстанців, які в період війни розгортали свої, внутрішні фронти в боротьбі за власну державність. Після війни ці фронти зосередилися в одну лінію супроти радянської окупації» [33, с. 73]. Події третьої частини роману розгортаються в одному з північних трудових таборів близько Воркути, діяльність якого оповідач Віктор Гуров влучно назвав «конвеєром смерті»: «Саме задля того, аби людина швидше померла, їй присуджували відповідні терміни каторжних робіт у Воркуті й інших таборах, названих чомусь виправними чи трудовими» [18, с. 201]. Умови життя в цих таборах були насправду нестерпними: «Хоча тоді стояв лише вересень, у тих краях, на російській Півночі, починалися перші заморозки. Підморозити могло навіть у розпал короткого воркутинського літа... Одна фраза все пояснить: зима вісім місяців на рік» [18, с. 199]. Завдяки спогадам Гурова читач уявляє, в яких умовах жили та працювали в'язні: «Вугільний пил міцно в'їється в лиця, вони свербітимуть, а світлими залишаться тільки білки очей, а якщо хтось із них доживе до літа, вугільний пил змішається ще й з солідолом. Короткими літніми днями дошкулятимуть комарі та дрібна, майже непомітна і від того ще противніша мошкара. Намастивши пiski тонким шаром солідолу, ми могли хоч трошки вберегтися від укусів» [18, с. 209]. Слід зазначити, що третя частина відчутно відрізняється від перших двох саме за хронотопікою: по-перше, описано події, які розгортаються близько півроку, а по-друге, завдяки зміні локації трансформується й концепт «людина в екстремальних умовах». Персонажі перебувають не лише в психологічно важкому конфлікті, а й у надскладних умовах життя. Вони мусять не лише захищатися від ворогів – будь то прислужники режиму або цілий барак грабіжників – а й терпіти холод, хвороби, надважку й небезпечну працю на рудниках.

Незважаючи на очевидну історичність, але не історичну достовірність тексту, деякі дослідники (зокрема Т. Фасоля) закидають авторові наявність фактологічних ляпів. На нашу думку, автор художнього твору будь-якої спрямованості має право на домисел, вимисел і певну умовність, спрощеність

у зображенні певних елементів твору. Це пояснюється тим, що перед письменником стоять зовсім інші задачі, ніж перед істориком: йому важливіше встановити з читачем емоційний зв'язок і розповісти йому те, що хвилює самого митця, але аж ніяк не викласти історичний аналіз тієї чи тієї ситуації.

Як уже було зазначено, роман має незвичайну архітектуру, про яку ще в передмові зауважує В. Кіпіані: «Читачеві, який візьме книжку до рук, доведеться пережити три окремі історії, які врешті складуться в один пазл. Спогади, записані зі слів «акторів другого плану» – міліціонера-східняка Михайла Середи, кагебіста Лева Доброхотова чи колишнього червоноармійця-танкіста Гурова, – дають можливість прожити життя Данила Червоного, бути разом з ним так довго, як цього вимагає авторський замисел» [16, с. 8]. Кожен зошит – частина роману – є логічно укладеним і загалом самостійним твором. Така архітектонічна організація роману могла би дати підстави для того, щоб визначити його як роман-триптих, однак всі три частини не лише пов'язані тематично й стилістично, а й мають чимало явних і неочевидних сюжетних зв'язків і ходів, які складно ігнорувати – наприклад, перехід персонажа Лева Доброхотова із позиції другого плану (статист) на перший (оповідач).

Що до інших структурних особливостей твору, слід акцентувати на використанні популярного в жанрі історичного роману прийому містифікації. Письменник застосовує його в передмові-обрамленні «Три зошити», в якій оповідач Клим Рогозний пояснює, що він є племінником Григорія Титаренка, збирача інформації про Данила Червоного, і що йому належить завершити справу дядька: «В цій історії моя роль дуже скромна. Найголовніше свого часу зробив саме він, мій рідний дядько. Саме він зібрав і записав у трьох зошитах все, що вдалося дізнатися про командира УПА, чотового Данила Червоного. Саме на цю справу Титаренко поклав власне здоров'я й життя. А я лише знайшов зошити та довів її до кінця» [18, с. 10].

А. Кокотюха не лише містифікує особу укладача й обставини, за яких було написано, збережено та знайдено зошити, а й дає йому право впливати на сприйняття твору читачем. Це виявляється в тому, що Клим Рогозний дає оцінку дядьковій праці, а читач у свою чергу проектує сказане на весь твір, і в такий спосіб оцінка перетворюється в жанрове визначення: «Рукописні записи Григорія Титаренка, зроблені в 1978–1979 роках, мимоволі стали схожі на героїко-пригодницький роман, створений на документальній історичній основі. Тобто по суті я пропоную вам історичну гостросюжетну драму» [18, с. 24]. Авторське визначення «історичний роман» поступається, так би мовити, «квазі-визначенню», що його дав вигаданий персонаж, адже крім ознак суто історичного роману, цьому твору притаманні складні психологічні колізії, несподівані сюжетні повороти, динамічність, уривчастість, сконцентрованість деяких подій, наявність різних за емоційною наснаженістю сюжетних ліній (наприклад, лінія психологічного розвитку Михайла Середи-Сороки або прописана пунктиром трагічна лінія стосунків Сороки й учительки Лізи Воронової). Відчувається прагнення автора не застоюватися на одному місці, а постійно розвивати сюжет і давати героям можливість рухати його на свій лад. Автор не конфліктує з персонажами, не виправляє й не очорняє їхні образи, підтверджуючи, що йому важливо показати об'єктивну картину буття, а не співати дифірамби тій чи тій стороні. Це важливо, враховуючи мілітарну спрямованість роману, за якої просто неможливо триматися тільки однієї точки зору.

Окремо слід охарактеризувати структуру кожного із трьох зошитів Титаренка. Очевидно, що другий зошит, у якому містяться спогади начальника МГБ Волинської області Доброхотова, найменший за обсягом і дещо інакше сформований. Перший і третій зошити схожі на «потоки свідомості» Михайла Середи й Віктора Гурова, в які інтерв'юєр не втручається, дозволяючи візаві розповісти все, що вони вважають за потрібне. І найголовніше те, що після інтерв'ю Доброхотов, який, вочевидь, до самої смерті лишився чекістом, доклав немало зусиль до того, щоб

Титаренка арештували, тому від цієї людини найменше спогадів і найбільше – різних зносок і уточнень.

Тут же, у другому зошиті, спогади постійно перемежуються «Примітками Кліма Рогозного», що є ключами до розуміння реалій минулого сучасним читачем. Л. Ромас коментує це так: «У романі наявні й «неавторські» або «невласнеавторські» (зноски, примітки), укладені в уста персонажа, розповідача, умонтовані документи, цитати, цифрові дані, таблиці тощо» [35, с. 162]. Клим Рогозний розповідає читачеві про специфіку радянської журналістики («Журналістика належала до важливих ідеологічних професій, тому кафедрами на профільних факультетах завідували люди, котрі мали і вчені ступені, і високі звання в КГБ» [18, с. 157]), вихрещення батька з юдейської віри в православну ще за часів імперії («У той час зміна прізвища могла стати для батька Доброхотова черговим кроком до сходження по кар'єрній драбині» [18, с. 158]), про «Розстріляне Відродження», сталінське розуміння «зрадників народу («Згідно з особистим наказом Сталіна, здатися в полон – то зрада батьківщини. А втеча з полону переважно означала для втікача трибунал і або смертний вирок, або величезний термін у таборах ГУЛАГу» [18, с. 160]). Подібні зноски роблять зображення більш масштабним, зрозумілим для читача, мало обізнаного з історичним процесом ХХ ст., поглиблюють достовірність роману. Із урахуванням складної організації можна стверджувати, що твір має складну наративну систему, в якій існує кілька різних точок зору на спільну проблему, постать чи явище.

Із поетикальної точки зору, роман не надто насичений зображально-виражальними засобами, і це можна зрозуміти: специфіка жанру вимагає точності, коректності у висловлюваннях. Тут немає місця розлогим побутописанням чи вітіюватим метафорам або перифразам, які буцімто грають із читацькою свідомістю. Слід відзначити увагу письменника до мови персонажів, яка почасти може сказати про особистість значно більше, ніж

характеристики зовнішності чи конкретно вказані риси вдачі. Наприклад, Клим Rogozний видається балакучим, легким на підйом персонажем, котрий вдячний дядькові за його, як виявилось, ризиковану й нелегку працю: «Насправді нічого особливого він не робив. Не створював підпільних організацій, не був у їх складі, не поширював інформацію, почуту на радіо «Свобода», не вимагав припинити насильницьку русифікацію тощо. Титаренко поплатився лише за власну цікавість, і я назвав би цю цікавість професійною» [18, с. 11]. Також автор уважно ставиться до мовного оточення своїх персонажів, наприклад, описуючи табірні умови, він, із метою увиразнення, використовує специфічну лексику: «Виняток – блатні. За їхніми законами, продукти, куриво й інші блага передавалися в общак. І лише після того як старші... візьмуть собі частину кешаря, дачки чи як там ще називали табірну посылку, нею могли розпоряджатися інші, включно з власником» [18, с. 260]; «Жмурів оцих кнокає хто?.. Усе допер, спеціально товкти не треба?» [18, с. 219].

Очевидно, що постать Кліма Rogozного посідає особливе місце в наративній системі роману. Цей герой заочно знайомить читача із Григорієм Титаренком, котрий узяв собі за мету записати все можливе про напівлегендарного героя, чотового летючої групи УПА Данила (Остапа) Червоного. Григорія переслідують, підозрюють у змові то з націоналістами, то з дисидентами, і врешті арештовують: «Він обрав між тюрмою, судом та зоною, про які знав зі своїх записів аж надто добре, божевільню – теж тюрму, але, як йому здавалося, трошки іншу. Зрозуміло, що він помилявся щодо можливостей радянської репресивної психіатрії. Але й тут іншого виходу йому не лишали. Хіба накласти на себе руки» [18, с. 18]. Григорій Титаренко став однією із сотень тисяч жертв тоталітарного режиму, що із часів Сталіна лише змінив зовнішню оболонку, за суттю лишившись антигуманним, неадекватним і абсурдним. Клим Rogozний, який всіляко декларував свою індиферентність до партії (якщо не сказати «неприятель»), дописує й зберігає дядькові зошити, щоби потім явити світові правду не тільки про ватажка

Данила Червоного, а й про радянське суспільство. Такими ж цікавими й самобутніми є наратори Михайло Серeda (Сорока), Лев Доброхотов, Віктор Гуров. Кожен із них має власний, ні на чий більше не схожий голос, а відтак по-своєму інтерпретує діяльність і особистість головного героя роману Данила Червоного.

В. Кіпіані зауважує, що в українській, як в радянській історіографії, не зафіксовано жодного ватажка чи бодай рядового солдата на ім'я Данило (Остап) Червоний: «Це збірний образ тридцятирічних, часто безіменних героїв того часу. Героїв – саме у літературному значенні цього слова, без оцінювання» [16, с. 7]. Оскільки однією з головних ознак історичного роману є не лише опора на реальні події, а й уведення в сюжетну канву відомих персоналій або принаймні таких образів, у котрих можуть угадуватися ті чи ті особи. Так зробив і А. Кокотюха, створивши збірний образ Данила Червоного, в якому, за виразом В. Кіпіані, є лиш одна зачіпка за реальну особу: «Здається, лише згадуванням горбинки на носі автор відсилає до нечисленних фото головного командира УПА Романа Шухевича» [16, с. 7].

Разом із тим автор прагне показати якомога більше характерів, що розкривалися в екстремальних обставинах. Сорока, Віктор Гуров, Ліза Вороніна, Казимир Сичевський та інші персонажі є компіляцією рис і особливостей конкретних типів, і кожен із них, потрапивши в однакові для всіх обставини, розвивається по-своєму. Знаходячись на «невидимому» (а насправді – цілком явному) фронті, люди по-різному борються зі своїм ворогом – звісно, кожен із власної позиції. Хтось робить це зі зброєю, як командир полку Калязін, котрий убачає в бандерівцях загрозу режимові, або ті ж таки «лісові хлопці». Хтось робить вигляд, що нема ніякої війни в квітучій і могутній імперії Сталіна, як-от Ліза Вороніна – молода вчителька російської мови й літератури. Вона стала жертвою кривавої провокації емгебістів, а отже – режиму, прославленого в поезіях-агітках. Кожен персонаж цього роману представляється мовби з двох точок зору: з одного боку, читач спостерігає, як поступово розгортається лінія життя героя, а з

іншого – аналізує вчинки персонажа за відсутності благих намірів, героїзму й гуманності.

Протилежної думки щодо сітки персонажів дотримується Л. Ромас, зазначаючи, що, по-перше, образ Данила Червоного хоч і фігурує в трьох частинах роману, та з'являється в полі зору читача далеко не одразу, і через це здається, ніби він є частиною історичного тла. По-друге, всі персонажі, з котрими він взаємодіє, на думку дослідниці, дуже різняться між собою й не завжди є повноцінними фігурами: «Одні з них лише виконують якісь службові функції (Дмитро Калязін, Казимир Сичевський, Василь Задура), інші є, так би мовити, «технічними» персонажами (Єлизавета Олексіївна – вчителька російської мови, яку вбили псевдоупівці)» [35, с. 154].

Ми частково погоджуємось із дослідницею, але в контексті нашої розвідки мусимо уточнити: безперечно, з точки зору ідейно-художнього аналізу твору більшість персонажів – статисти, які вигідно відтіняють і доповнюють більш повнокровні образи. Але якщо перейти в площину заданої теми «людина в контексті історичного досвіду», то виявиться, що подані персонажі сконцентрували в собі головні риси найбільш типових образів, які могли б діяти на цій території й у цих обставинах. Сільська вчителька, дільничний, командир полку, новачок-міліціонер, удова, в якої залишаються на ніч військовослужбовці – всі ці типажі жили на Волині в часи, коли колосальна війна буцімто закінчилася (ще й переможно, як для прихильників сталінського режиму), але справжня війна за позбавлення держави колоніального статусу ще була в самому розпалі.

Отже, твір А. Кокотюхи «Червоний» за авторським визначенням є історичним романом, на що вказує низка типових ознак: застосування містифікації; прагнення до документальності оповіді; історична підоснова подій; точний хронотоп, що проявляється в дотриманні чітких часових проміжків і використанні реальних локацій; багатопланове й складне художнє полотно; показ психологічних колізій персонажів. Поетика роману невибаглива, однак автор залучив немало вербальних засобів для

увиразнення художньої дійсності, ввівши діалектні елементи, специфічну професійну лексику, табірний жаргон тощо. Мовне різноманіття «Червоного» дозволило точніше зобразити ті прошарки суспільства, що були втягнуті у «війну після війни». Атмосфера небезпеки, наявність різнопланових сюжетних ліній, динамічність, гостросюжетність, показ екстремальних ситуацій і неоднозначний фінал розширюють жанрову парадигму твору, що дає нам підставу визначити його як історико-пригодницький роман.

РОЗДІЛ 3

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ПОВСТАНСЬКОЇ БОРОТЬБИ В РОМАНІ А. КОКОТЮХИ «ЧЕРВОНІЙ»

3.1. Історичний базис роману

Події роману «Червоний» охоплюють не надто великий проміжок часу: згідно із записами Григорія Титаренка, події тривають упродовж 1947–1949 рр. на Волині й у Воркуті. Задля кращого розуміння проблеми й висвітлення поставленого завдання слід визначити реперні точки зазначеного історичного періоду.

Перш за все слід зрозуміти, яку роль відіграла Друга світова війна в історії України. Як зазначив І. Патриляк, вона виникла як послідовна модифікація найпершого глобального конфлікту, тобто Першої світової війни, і стала предтечею «холодної війни» між країнами соціалістичного й капіталістичного таборів. Дослідник зауважує: «Для України вона була «чужою війною» під час якої велось небачене досі у світовій історії змагання за реалізацію різних глобальних і локальних імперських проектів, що передбачали повне або часткове включення до їхньої орбіти українських земель і населення» [27, с. 179]. Друга світова війна була протистоянням двох імперських проектів – гітлерівської « нової Європи » та сталінської « світової революції », і очевидно, що країнам, які підпадали під окупацію цих режимів, годі було сподіватися на суверенність. Також І. Патриляк звертає увагу на те, що «Друга світова війна стала періодом пікової активності українського визвольного руху, котрий пропонував власний проект для України – самостійну державність на всіх територіях, де переважав український етнос» [27, с. 179], тож стає зрозуміло, чому війська ОУН–УПА вели боротьбу не лише зі сталінським режимом і польським урядом в екзилі, а й із нацистськими окупантами.

Хоча в суспільній практиці міцно закріпилося, що Друга світова війна завершилася 1945 р., для України, а особливо її західних територій – Волині,

Галичини тощо – конфлікт між ворожими силами все ще тривав. Сили УПА й збройне підпілля ОУН, виснажене «війною всіх проти всіх» (а як відомо, час найзапекліших протистоянь УПА силам Польщі, СРСР і гітлерівської Німеччини припав на 1943–1944 рр.), опинилися в патовій ситуації. Не виправдалися сподівання на те, що завдяки сприянню міжнародних сил боротьба із радянським режимом дійде до переможного кінця. Війська Червоної Армії захоплювали все більше західноукраїнських земель, активно проводили боротьбу із виснаженим повстанським рухом. Післявоєнна розруха, нестача сил, моральний і фізичний пресинг із боку влади й очевидна перевага сильнішого противника, що тільки-но переміг у війні світового масштабу, деморалізували повстанців, але вони вперто продовжували тримати оборону.

Як зазначають дослідники А. Нагірняк і М. Нагірняк, у 1945–1946 рр. упівці організували «широкомасштабну активну ідеологічну роботу, яка набувала ознак психологічної війни» [26, с. 224]. Ключовим моментом цієї війни став червень 1946 р., коли підпілля ОУН відмовилося від повстансько-партизанської тактики й прийняло рішення перейти до підпільно-диверсійної, де одну з чільних ролей відігравала ідеологічно-пропагандистська робота. Як наголошують дослідники, «саме на цьому етапі здійснено низку рейдів відділів УПА з метою ідеологічного впливу на населення України та сусідніх країн» [26, с. 224]. Цей епізод історії часто ретранслюють у художній літературі, наприклад, у романі «Червоний» Михайлу Середі до рук потрапляє підпільна листівка, в якій йдеться про причини боротьби підпільних військ зі сталінським режимом: «Ще більше пам'ятаємо, як у нашого бідного колгоспника видирали останнє зерно більшовицькі комісари на допомогу Гітлеру. Як вони віддавали Гітлерові всю нашу нафту і нашу бензину, щоб він міг краще воювати і поневолювати Європу. Того їхнього союзу, тієї спілки розбійників ми ще довго не забудемо. Тож даремно вони пробують усім іншим закидати співпрацю з німцями. Це ж

власне вони, совети – перші коляборанти та спільники Гітлера, перші палії цієї страшної війни» [18, с. 43].

Прикметно, що коли Середя на мить завагався після прочитаного, його керівник, офіцер Калязін миттю перелаштував його на ідеологічно правильний лад: «Українець ти для тутешніх бандерівців. Брат! А я – москаль-окупант. Агітація. Говорив я тут із начальником політвідділу обласного МГБ. Він авторитетно довів: уся ця пропаганда розробляється в Мюнхені, бо американці ніби мають щось із ОУН... Хто у нас американці? Імперіалісти» [18, с. 44]. Навіть із вигаданого А. Кокотюхою діалогу стає зрозуміло, що повстанські листівки й документи становили серйозну небезпеку для тоталітарної ідеології, адже в іншому разі їх би просто ігнорували. Відповідно, якби діяльність підпільників не загрожувала владі всерйоз, із ними так довго й затято не боролися б. Скоріше за все, повстання було би в один момент придушене.

Слід зазначити, що в цьому романі автор приділив достатньо уваги побутовим деталям на кшталт умов проживання бандерівців і табірних в'язнів, жаргону, звичок тощо. Про це говорить Л. Даниленко: «Описано продумане й надійне облаштування криївки-бункера, портрети стриманих і організованих упівців, пояснено їхню підтримку мирним населенням, яке забезпечувало роботу маленьких швацьких майстерень, «обшиваючи мундирами, светрами, шкарпетками, онучами та білизною» [10, с. 82]. Михайло Середя й сам підмічає, як селяни сторожко й недовірливо поведуться в присутності радянських силовиків, чого не скажеш про поведінку в присутності повстанців: «Місцеві люди переважно або зиркали на нас спідлоба, відповідаючи короткими рубаними фразами, зводячи все до «не знаю, не бачив, не чув, не читав», або навпаки – зустрічали, розкривши обійми, намагалися посадити «панів начальників» за стіл... Губи всміхаються, руки метуть на стіл полумиски та чарки, а очі геть без усміху; насторожені, чіпкі, відразу видно – показна гостинність, а за нею ховаються і страх, і ненависть» [18, с. 62]. Все це свідчить про лояльність селян до

повстанського осередку й нівелює радянську модель бандитизму, що її припасували до образу бандерівців.

Детально, мовби спеціально для непідготовленого читача, розповідається також про табірний побут. Віктор Гуров – наратор третьої частини – розповідає про те, в яких умовах жили в'язні, яким безглуздом було «лікування», яке радше добивало людину, аніж ставило на ноги, якою була ієрархія в'язнів, хто з ким співпрацював тощо. Ці історично достовірні вказівки дозволяють читачеві краще усвідомити, в яких нестерпних умовах опинилися герої. Крім того, представляючи бандерівців у різних умовах (у сутичці, під час бунту в таборі), А. Кокотюха, на думку Л. Даниленко, прагне відтворити специфічні риси характеру воїнів, «які виборюють волю свого краю, і поспівчувати їхній безвиході в міцному кільці соціальної, політичної, територіальної, інформаційної окупації радянською системою» [10, с. 82].

А. Кокотюха доповнює художню дійсність не лише фактами про місця сутичок упівців і радянських військ, способи комунікації одних та інших із мирним населенням тощо, а й художньо опрацьовує згадки з радянських джерел про звірства, які буцімто чинили оунівські боївки. Одна з них лягла в основу трагічної долі вчительки Єлизавети Воронової, яка не бажала нікому зла й хотіла тільки вчити дітей і прищеплювати їм любов до прекрасного («З малого треба починати, знаєте... Загадала дітям так само взяти в цьому участь. Вони в мене вірші самі писали. Тут, по селах, дуже багато дітей талановитих. Тільки ніхто з ними не займається...») [18, с. 83]). Л. Даниленко зазначає: «Правильна» позиція Лізи вносить кардинальні зміни в атмосферу життя волинської сільської школи, штучно порушує національні традиції, природну поведінку та інтереси дітей» [10, с. 81]. Йдеться про організацію вчителькою насправду сюрреалістичного виступу агітбригади до дев'ятої річниці «возз'єднання українського народу в єдиній радянській державі» [18, с. 84], де діти прославляли «вождя народів» Сталіна, а різдвяна пісня «Нова радість стала» зазвучала по-новому, на радянський лад.

У романі також виведено типову для антинаціонального міфу сюжетну лінію: пізніше селом проноситься звістка, що Лізу Воронову вбили упівці. Ця новина сильно вражає Михайла: «Бо це неправильно, це зовсім неправильно – коли ось так, серед ночі, в мирний час озброєні люди вриваються до хати... І все відбувається не в мертвій пустелі, довкола живуть люди, ніхто з них не вибіг, не втрутився, всі чекали, поки вбивці зроблять свою чорну справу та підуть до лісу, щоб заховатися там знов у свої глибокі нори» [18, с. 98]. Він відреагував на злочин не як відсторонений міліціонер на службі, а як глибоко вражена людина, чия віра в щось краще була надламана. Пізніше саме Данило Червоний розповість правду Середі, доведе, що існують спецгрупи МГБ, які під видом упівців нападають на мирне населення.

Л. Даниленко зауважує: «В інтерпретації історії А. Кокотюха виважено застосував механізм розкручування міфу навпаки, а саме розвінчання радянського міфу з окресленням героїв, цінностей та ідей української вільної нації. Кардинально змінюючи ракурси бачення проблеми, автор навів докази злочинної діяльності державних служб «під бандерівців» [10, с. 81]. Бесідуючи із Середою, Червоний пояснює позицію УПА, причому відомо, що саме такою вона була і в реальному житті: «Ми не займаємо цивільне населення. Тут працює багато цивільних, котрих перевозять з Росії та Білорусії. Але вони не становлять для нас загрози, і це, лейтенанте, стосується так само вчителів, інженерів, агрономів, лікарів, хоч москалі вони, хоч жиди, хоч хто. Наш головний ворог – совіцькі внутрішні війська та військові підрозділи МГБ, а також окупаційна адміністрація та всі, хто їй служить» [18, с. 131]. Упівцям справді не було сенсу чіпати цивільне населення, бо здебільшого люди теж були заручниками ситуації: не підкоритися панівній владі означало, як мінімум, арешт і репресії. До всього, дослідники А. Нагірняк і М. Нагірняк наводять приклади із дійсних указівок керівних органів ОУН і УПА щодо прибулих педагогів: «Встановити тісні зв'язки з вчителями із Східної України, виховувати їх, готувати до вступу в ОУН і дотримуватися дружніх взаємовідносин» [цит. за 26, с. 229].

Інша справа, що партія насаджувала свою політику не лише силовими методами, примусовою працею в колгоспах або різними заманливими агітаціями. Влада брала під свій контроль навіть людську свідомість через навчально-виховні процеси. Яскравим прикладом того була діяльність тої ж таки Воронової, яка хоча несла у світ науку, розумне, добре й вічне, але насправді виявилася педагогом-маріонеткою. Під час репетиції уже згаданої театральної постановки «Наша країна» Середя раптом розуміє, що перед ним – розцяцькована буфонада, спів дифіраμβів славному вождю Сталіну: «Хай усі бачать, знають та розуміють: радянська влада поважає національні традиції і не лише буржуазні націоналісти, а й звичайні радянські школярі хай вдягають вишиті сорочки» [18, с. 90]. Середя саркастично розмірковує над шароварщиною, яку підтримувала радянська влада, буцімто ратуючи за дружбу народів: «І на партзбори варто ходити в вишиванках! Я б навіть таке правило ввів: тоді бандерівцям не буде чим крити, а з часом повиростають ці діти і зовсім не розділятимуть владу робітників і селян та її ворогів за тим, що її вороги, націоналісти, вдягають сорочки, а комуністи – ні. От ще б порадити Лізі, нехай дівчатка вдягнуть на свої вишиваночки червоні піонерські галстуки...» [18, с. 90]. Можна сказати, що з цього моменту в душі героя поселяється сумнів щодо чесності влади та її благих намірів.

Рецензент роману Т. Фасоля закидає А. Кокотюсі наявність історичних неточностей: наприклад, усю боївку Червоного не могли відправити в один трудовий табір, і за всіма законами їх мусили розселити по всьому СРСР. У воркутівському таборі з часів війни знаходяться фронтовики, засуджені до каторжних робіт за статтями, за якими насправді в реальні часи бойових дій людей засилали в штрафбат або розстрілювали [40]. Головний герой третьої частини Віктор Гуров був засуджений за «зраду батьківщини» в 1943 р., але за законами воєнного часу мав би піти або в штрафбат, або на розстріл. І тим не менш, він і ще кілька таких же засуджених фронтовиків отримали по 10–15 років таборів. На захист автора можемо сказати, що це – така ж художня умовність, як і дещо спрощені батальні сцени, невиразно прописані епізоди, в

яких ідеться про повсякденність післявоєнного часу. Письменник зосереджує увагу на трансформаціях характеру людини в горнилі війни чи в табірних умовах, а тому допускає певні неточності.

Отже, події роману розгортаються в післявоєнний час, у 1947–1949 рр., коли війська УПА, попри виснаження й відчутну нестачу сил, продовжували вести боротьбу з окупаційними силами СРСР на території Волині. Незважаючи на закиди критиків щодо недостовірності або викривленості документально підтверджених даних, вважаємо, що автор свідомо допускає певні вольності в трактуванні історичних фактів задля встановлення тіснішого зв'язку із читачем і налаштування його на аналіз художнього твору, а не історіографічної праці.

3.2. Доля людини в лещатах репресій: моральні колізії персонажів роману «Червоний»

Війна не вибирає вдалі час і місце для розгортання й так само не обирає контингент, який потерпатиме від неї або захищатиме себе й інших. Тому перед нами постає завдання дослідити, як видозмінюються характери й світоглядні позиції персонажів роману А. Кокотюхи «Червоний», та яке місце кожен із персонажів мав у змальованій автором історико-художній дійсності. Завдання ускладнюється тим, що, по-перше, заявлений головний герой – чотовий летючої групи УПА Данило Червоний – насправді не є таким. По-друге, у романі немало другорядних, але теж виразних персонажів, які своїми діями чи словами доповнюють широке художнє полотно. По-третє, ми переконані, що в романі «Червоний» війна проявляється не лише у військовому протистоянні, а й у духовній боротьбі, причому не лише людини з людиною, а й людини з самою собою.

У цьому романі представлено різні методи боротьби МГБ й НКВД із так званими «націоналістичними проявами», а насправді – спробами українців вибороти право на суверенність. А. Кокотюха використовує дані про знищення голодом і холодом бандерівських боївків, про каральні операції

радянських силовиків, облави, взяття заручників, уже згадані провокації з перевтіленням, врешті репресії, знущання над ув'язненими тощо. Як зазначає Л. Даниленко, «використання таких фактів у художній інтерпретації подій дає можливість побачити проблему зусібч, осмислити наміри й учинки обох ворожих сторін і врешті віддати перевагу національно-визвольній ідеї. Протистояння націєконсолідуючого й радянського міфів помітне під час викриття явищ і подій, спрямованих на руйнацію людської гідності й національної свободи» [10, с. 82]. Репрезентація потворного радянського міфу йде паралельно із правдивим відтворенням міфу про єдність нації, і це спричиняє головний конфлікт роману.

Слід віддати належне А. Кокотюсі за вдалу авторську хитрість: читач, знайомлячись із романом, закономірно думає, що головним героєм буде хтось із діячів повстанського руху на псевдо Червоний. Однак насправді цей персонаж має сюжетотворчу функцію. За своєю суттю, він – емблематична постать, і крізь нього, як через призму, розкривається сприйняття радянських реалій та внутрішній світ оповідачів Михайла Середи-Сороки, Лева Доброхотова й Віктора Гурова. Читач, безперечно, знаходить відомості про нього, причому за законами жанру одразу кілька незалежних один від одного персонажів розповідають свою правду, пригадують першу зустріч, осмислюють вплив харизми цього персонажа тощо.

Данила Червоного не можна назвати героєм, антигероєм або другорядним персонажем. Він стоїть мов поза межами персонажної сітки, виконуючи роль каталізатора конфліктів персонажів із самими собою, зокрема того ж Михайла Середи. Це персоніфікація національного духу, матеріально втілене прагнення знищити тоталітарний режим і здобути національну незалежність. Характеристика Л. Даниленко видається нам більш вдалою: «Одним із механізмів авторського міфотворення є зображення сміливих учинків і твердої позиції Данила Червоного – збірного образу ватажків повстанців. Це той герой, якого вже назвали «крутим українцем, на якого читач захоче бути подібним» [10, с. 82]. Тобто з цього погляду Данило Червоний є архетипом

героя, який «у словесних протистояннях із представниками радянської системи виважено й переконливо ламає їхню «правду», знеструмлює світоглядні сили своїх опонентів [10, с. 82].

Прикметно, що знайомство читача з Данилом Червоним і поступове висвітлення його життєвих переконань відбувається опосередковано. Наприклад, про зовнішність героя читач дізнається з опису, пригаданого Михайлом Середою: «Зі знімка на мене дивився хлопець, чи то пак – молодик... Навіть на фото помітно, що чоловік старанно голився і взагалі стежив за собою. Він не посміхався, тонкі губи стиснув щільно. Загалом у ньому вгадувалося щось нестримне, шалене, щось таке мужнє – як на порівняно молодий вік» [18, с. 46]. Віктор Гуров запам'ятав Червоного зовсім у іншому вигляді: «Побачиш такого, як сам, худого в'язня, наголо бритого тупою машинкою... На ньому така сама, як на тобі, брудна ватянка, під нею – груба роба і, якщо пощастило зберегти на етапі, светр грубого плетіння...» [18, с. 208].

Доречно згадати, як Віктора вразили офіцерські хромові чоботи, в які був узутий Червоний. В табірних умовах, гірших за злиденні, наявність більш-менш нормального одягу й взуття багато про що свідчило, і згодом Гуров та інші співтабірники зрозуміли, що бандерівці не збиралися коритися місцевим законам, демонструючи свій протест будь-яким можливим способом. З відстані років ця деталь видається малозначущою, однак якщо згадати, яким було першочергове завдання не лише табору, а й усієї тоталітарної системи – а це було пригноблення людської волі й свободи дій, то хромові чоботи, вимога вільного від роботи дня, вчинення масового бунту стають важливими маркерами вільної й нескореної особистості ватажка упівців.

Перший і, мабуть, найближчий читачеві персонаж, який знайомить нас із Червоним – це Михайло Середя. Герой охоче розповідає про себе, пригадує різні деталі, аби читач краще його пізнав. На початку розмови він не висловлює ні захоплення сталінською політикою, ні її осуду, але стає зрозуміло, що цей персонаж утілює риси так званої нової радянської людини.

Доля Михайла Середи схожа на тисячі інших, народжених у сталінській імперії: під час війни він, колишній солдат строкової служби, пішов на фронт у автомобільний батальйон, дістав поранення у розпал війни в 1943 р., повернувся додому, але там його ніхто вже не чекав: батьки загинули, а сестру, вочевидь, вивезли в Німеччину на примусові роботи. В середині вересня 1947 р. старший лейтенант Михайло Середя зв'язується з Калязіним і виїздить на службу до селища Олика, що на Волині.

У розмові з Титаренком чоловік зізнається, що до тих пір не цікавився діяльністю «націоналістичних банд», хоч і чув про них: «Звісно, для мене не стало новиною, що на звільнених територіях Західної України, Прибалтики та частково Білорусії є націоналістичні банди, котрі всіляко заважають остаточному утвердженню радянської влади на місцях» [18, с. 33]. Середя, як і більшість радянських людей, звик сприймати на віру все, що говорить керівництво: наприклад, він вірить, що переможені нацисти навмисне залишили на території Союзу своїх колишніх союзників-бандерівців, аби ті продовжували розхитувати устої славної держави, яка перемогла в Другій світовій війни. Прикметно, що в побутовому спілкуванні прихильники радянської влади щиро не розуміли, чому бандерівці зчинили повстання: «Жили за Польщі, наче кріпаки. У злиднях, голі, босі... Зрозуміло, чому тоді почали терор. З німцями теж трохи повоювали...» [18, с. 38]. Ця репліка є частиною міфу про бандерівців, який ретельно конструювали керівники режиму з метою відвернути мирне населення від повстанців і не дати поширення ідеям національного визволення.

Однією з проблем, що виділяються на тлі загального конфлікту, є проблема національної ідентичності та пам'яті. Михайло Середя, за словами О. Пухонської, «носій скаліченої пам'яті, травматична сутність якої схиляє їх прийняти іншу правду інших реалій» [33, с. 75]. Зокрема відомо, що його сім'ю не оминув Голодомор 1932–1933 рр.: «...Від голоду померли в селі родичі майже в усіх наших сусідів. Тільки про це розповідали тихо: вважалося пропагандою. Хто поширював подібні чутки, по того приходили з

НКВД» [18, с. 121], «Намагався не дивитися на тих, хто мучився від тифу й дистрофії, і не слухати моторошних розповідей про те, як люди навесні їдять лободу, листя дерев, полюють за бродячими псами та вишуковують у полях здохлих гризунів» [18, с. 122]. Як зауважує І. Захарчук, «у період війни державний міф про єдність усіх членів суспільства творив ілюзію зникнення соціальної ієрархії, з одного боку, а з іншого слугував для витіснення пам'яті про недавні злочини влади» [цит. за 33, с. 95]. Саме гасла Другої світової війни про «єдину родину», «боротьбу проти спільного ворога», «переможний соціалізм» і подібні речі сприяли тому, що тривка пам'ять про передвоєнні радянські репресії зникла зовсім. Тож очевидно, що і без того травмована свідомість Михайла зазнає ще більшого удару від звістки про смерть родичів від рук нацистів, і він несвідомо вилучає з власної пам'яті спогади про геноцид і пристає до радянських реалій, шукаючи в них опору й надію. Подібні прояви прихильності до влади, служіння її ідеалам видаються схожими на «стокгольмський синдром». І. Захарчук доходить слушного висновку, що саме «спільність загрози та небезпеки для всіх членів суспільства слугувала дієвим засобом актуалізації архетипу «великої родини» [цит. за 33, с. 74].

Парадоксально, що при декларованих штампах кшталту «дружба народів», «братні народи», «споріднені нації» тощо в росіян, носіях сталінської ідеї, зберігається зверхне, чужинське ставлення до українців. Тут принагідно згадаємо, що для літератури, присвяченої визвольному руху УПА, є характерним поділ художнього простору на «своїх» і «чужих». До прикладу можна згадати, як селяни з повісті М. Матіос «Солодка Даруся» (зокрема в третій частині) сприймали прихід радянських військ, які буцімто несли новий порядок і добробут на буковинські землі, але в реальності завдали ще більше лиха. Або радянізований східняк Максим Коломієць – суголосокий Михайлу Середі персонаж із роману А. Кокотюхи «Чорний ліс» – ставить уявну межу між «совітами» й «бандерівцями», аж поки не усвідомлює, на чийому боці правда.

У цьому сенсі персонажі штибу Коломійця й Середи модифікуються в окремий проміжний розряд «чужі-свої», причому оточення їх сприймає так само. Наприклад, офіцер-носії сталінської ідеї Калязін, міркуючи про невдячних «хохлів», поблажливо виділяє Середу з усього гурту, що звучить ще більш образливо й абсурдно: «Вибач, ти теж у нас хохол... Тільки ти холол правильний. Ти за радянську владу, бо розумієш, що вона дає людям» [18, с. 38]. Антитеза «чужі – свої» набуває подвійного значення: з одного боку, справді мається на увазі протистояння ідей тоталітарної супердержави й незалежної України, а з іншого – протистояння в межах тільки України, коли по різні боки барикад стають східняки, що зазнали значного сильнішого негативного впливу з боку СРСР, і західняки, консолідовані ідеєю єдиної України. Про різне сприйняття України її ж мешканцями говорить і О. Пухонська: «Для волинських повстанців – це передусім держава, в основі ідеї якої – незалежність від будь-яких зовнішніх структур. Для східняків – це частина великої наддержави, яка здолала нацизм, незважаючи на власне людський вимір і ціну цієї перемоги» [33, с. 75]. Не дивно, що Данило Червоний апелює саме до травматичного минулого українців – розкуркулення, Голодомору, втрат у Другій світовій війні, післявоєнного голоду й примусового вступу до колгоспів без права працювати на власній землі.

Очевидно, що радянський міф про єдину країну (читай – єдину й неподільну тоталітарну імперію) і буквально, і метафорично розділив Україну. В бесіді з журналістом Михайло Середя визнає, що намагався не помічати й не сприймати жах, що коївся навколо, й урешті піймався на пропагандистський гачок. Це сталося під час першої зустрічі з Данилом Червоним, який буквально розбудив свідомість Середи, тиснучи на нього незаперечними фактами: «Кажеш, газети читаєш... А не писали твої газети, як наші, тутешні села збивають у колгоспи, щоб потім продукти масово відправляти на Схід? Тільки, друже Михайло, ніяких голодуючих це зерно не рятувало! Все йшло

туди, в Росію чи за кордон. Поки в Україні масово мерли люди, комуністи годували Польщу, Німеччину, навіть Францію!» [18, с. 123].

Для Середи Данило Червоний стає медіатором для переходу від одних життєвих ідеалів і принципів до інших, від примусово нав'язаних – до усвідомлених. Він говорить жорстоку правду про те, яку антигуманну політику проводить радянська влада: «І вже точно не напишуть ніколи ці ваші газети, як я особисто та мої хлопці потайки зустрічали біженців з того краю України і переправляли сюди. Бо люди тікали від голоду зі Сходу на Захід, а їх знову не пускали: хай подохнуть, де жили!» [18, с. 123]. Чим далі, тим страшніші речі говорить Червоний, намагаючись пробудити рештки національного чуття в, здається, уже колишньому радянському міліціонері: «Насправді ніхто Україну не визволяв! Ніхто й ніколи за останні триста років, це щонайменше! За Польщі нас саджали в тюрми й табори, коли ми хотіли своєї держави. Прийшли москалі – ми знову в тюрмах і таборах, бо Совіцькій Союз – не наша держава. Він убивав нас, мордував, морив голодом, морозив у Сибіру. Прийшли німці і на наші хліб-сіль відповіли так само тюрмами, таборами, розстрілами та шибеницями» [18, с. 125].

Градація емоцій Михайла Середи під час зустрічі з бандерівцями зрозуміла й загалом передбачувана: спершу він відмовляється вірити Червоному, бравує перед гуртом, прискіпується до слів. Дуже показовим у цьому контексті є діалог *товариша Середи й громадянина Червоного*, де останній чітко дає зрозуміти, у чому полягає різниця між цими поняттями: «Коли ти вірний владі, ти для них – товариш. Але щойно стаєш для них ворогом народу, відразу перестаєш бути товаришем. Тебе заковують у кайдани, тягнуть в тюрму, там б'ють смертним боєм, і ти вже не товариш – ти громадянин. Лише громадянин!.. Товаришів голодом морити не можна. Громадян – дуже просто, досить віддати належний наказ із Кремля» [18, с. 120]. Чим далі, тим більш незаперечними стають докази злочинності радянської влади, що їх наводить Червоний, і тим менш упевненим у вірності державі відчуває себе Середа. Саме в бесіді з ватажком повстанців герой остаточно впевнюється в

лицемірстві й антигуманності радянської системи, яка за своїми репресивними методами й постійним переслідуванням напівміфічних «ворогів народу» мало чим відрізнялася від польської дефензиви й німецького гестапо: «Чи не вперше відчув, навіть проти своєї волі, всупереч здоровому глузду, котрий всотав зі шкільних підручників: а справді, чому наша влада, така гуманна й справедлива, раптом не може існувати без таборів, куди з року в рік пакує ворогів народу ешелонами, а вони, вороги, ніяк не переведуться...» [18, с. 129]. Л. Даниленко називає це «зворотним ефектом міфу як ідейно-виховного явища» [10, с. 81].

Справедливості заради, цьому відкриттю передували моменти сумніву в адекватності того, що чинить радянська влада, подаючи це під виглядом жертви заради спільного блага, або як підступно можуть поводитися люди, вимушені жити за принципом «людина людині – вовк». Михайло Серeda хоч і служив у силових структурах СРСР, та все ж відчував імовірну небезпеку від «своїх» (особливо враховуючи те, що своїми їх можна було назвати з великою умовністю): «...дуже добре знав, що чинили особові відділи. Один миршавий лейтенантик із НКВД міг поламати життя бойовому офіцерові, старшому за званням, не кажучи вже про рядових бійців-окопників» [18, с. 40]. У газетах публікуються штаповані замітки про те, як із приходом радянської влади розквітли волинські села: «Заможно і культурно зажили колгоспники. У багатьох є патефони, радіоприймачі, велосипеди. Майже всі виписують газети. Художню літературу читають не одиниці, а більшість колгоспників. Зріє інтерес до кінокартин. У колгоспних клубах завжди повно людей» [18, с. 39]. Калязін, виходець із нужденної родини з російської глибинки, щиро дивується: «Чому ось ці грамотні колгоспники з патефонами годують бандерівців уночі? Чому, коли ходиш по хатах, вовками зиркають з-під лоба? Яка влада їм ще такі блага дала?» [18, с. 39].

Не дивно, що Калязін, потім – Лев Доброхотов і їм подібні не розуміють, як можна бути налаштованим проти режиму: для них це – рідна, хай і

спотворена уособицями й неадекватними керманичами держава, яку не треба відвойовувати у більш сильного й агресивного противника. Як би парадоксально це не звучало, та згадані персонажі теж ненавидять репресивну систему СРСР, і страх потрапити в її жорна сильніший за бажання повстати проти тиранії. Крім того, на них впливала окомилувальна стратегія радянської влади, при якій людині надавалися певні привілеї й матеріальні блага, а від неї самої вимагалось лиш віддане й неухильне служіння режиму.

Михайлові Середі вистачило двох зустрічей із Данилом Червоним, аби вони стали знаковими для цієї людини й перевернули його світогляд з ніг на голову. Друга зустріч відбулася незабаром після розмови в криївці, під час чергової провокації, влаштованої енкаведистами, які «дуже спішили довести, що бандерівці – це звірі і їх треба боятися» [18, с. 140]. Середя на власні очі побачив, яку вони чинять розправу над місцевим населенням – палять хати, грабують, убивають людей: «Назвався командиром УПА Остапом. Говорив – ми тут дуже ревно служимо клятим москалям. Проводять показову акцію...» [18, с. 144]. Червоний ще раз декларує завдання своєї боївки та усіх побратимів-повстанців: «Тут і тепер ми, відділ особливого призначення УПА, зірвали спецоперацію НКВД з винищення мирного українського населення та знищили зграю найманих совіцьких бандитів!.. Немає наказу залякувати людей на окупованих совітами землях! Ми, борці за звільнення України від більшовицької окупації та терору, в усьому спираємося на вашу, люди, допомогу й підтримку!» [18, с. 144].

Важливим для аналізу цієї сцени є уточнення Л. Ромас щодо полонених енкаведистів: «Автор поляризує поведінку і погляди представників «двох ідеологічних систем», а Михайло Середя стає ніби проміжною ланкою між ними» [35, с. 161]. Розмова з полоненим Топорковим, який видавав себе за Данила-Остапа Червоного, а надто – байдужість у голосі причетного до знущань над селянами й убивств («Вони стрілятимуть тобі в спину, лейтенанте. Люди повинні боятися тих, кого вважають своїми

захисниками» [18, с. 148]) остаточно пережила чашу терезів у душі Середи на бік упівців. Згадка про безглузду й жахливу смерть Лізи Воронової розлютила героя, і він, радянський міліціонер, убив свого колегу, тим засвідчивши свою переконаність у тому, хто на цій землі – вороги, а хто – справжні захисники. Обидва – і Середя, і Червоний – чудово розуміли, що спіткає Михайла, який вийшов живим із чергової сутички із «бандерівцями»: як би абсурдно це не звучало, але відсутність слідів боротьби цілком вважалася за привід для сфабрикованої кримінальної справи, тавра «зрадника народу» й щонайменше кілька років табірною ув'язнення. Червоний вистрілює в Середу, не завдаючи серйозної шкоди, той потрапляє в лікарню, потім повернувся до Чернігова й на довгий час замовк, не розповідаючи, не каючись нікому про те, що пережив у післявоєнні роки на Волині. В розмові з Титаренком лиш уточнив, що захотів розповісти людям правду.

Другим співбесідником Титаренка був відставний полковник КДБ, заслужений чекіст Лев Доброхотов, згадка про якого промайнула ще в першій частині, коли він служив майором МГБ у Волинській області: «Наші теж роботу ведуть із населенням будь здоров, майор Доброхотов Лев Наумович свою справу знає» [18, с. 52]. Він, як і раніше згадуваний Дмитро Калязін, виступає аж надто пафосним апологетом радянської влади, яка, судячи з його слів, влаштовує рай на землі, а не кривавий терор: «Влада, проти якої оунівці налаштовували народ, відкривала школи, лікарні, давала робочі місця, знижувала ціни на продукти та промислові товари...» [18, с. 164].

Колишній чекіст розкриває інший бік діяльності оунівців, і невідомо, чи це він домислює для розмови з журналістом, чи й справді в ці роки підупала впевненість загалу в перемозі повстанців: «Люди частіше відмовляли їм і не давали харчів: адже обіцянки скинути радянську владу в обмін на хліб і сало ставали все безглуздішими» [18, с. 164]. Можливо, в його словах є частка правди, адже повстанська діяльність, пік якої прийшовся на довоєнні роки й період Другої світової війни, з часом почала занепадати. Крім того, простий

народ, який понад усе хотів закінчення війни, був ладен іти до колгоспів, працювати не на своїй землі й терпіти інші, далеко не завжди гуманні практики сталінського режиму. Людей уже мало цікавила незалежність, а в роки післявоєнної руїни й голоду – і поготів.

Тим не менш, хоч Данило Червоний у очах військового був і залишається бандитом із націоналістичними проявами, Доброхотов усе ж визнає його відважність, впливовість і силу: «Данило Червоний вважався на Волині особливо небезпечним злочинцем... Його група й він особисто становили для нас досить велику небезпеку... Знайти та знешкодити Червоного стало для мене справою честі [18, с. 164–165]. Саме цей персонаж дає найбільш повну характеристику поведінці Червоного, доповнюючи портрет, створений Середою: з погляду Доброхотова, це був фанатично відданий справі, запальний, безстрашний отаман повстанців. Голова МГБ ставить собі за першочергове завдання розібратися з Данилом Червоним, і оскільки звичні методи на кшталт засідок і провокацій уже не працювали (тим паче, що повстанці затято боролися з емгебістами й не поступалися їм у силі), було вирішено «знайти жінку – коханку Данила Червоного» [18, с. 168]. Доброхотов, здається, самозадоволено розповідає про ретельну підготовлену операцію, в результаті якої так легко вдалося виманити та ув'язнити групу Червоного. Фінал цієї розповіді залишається відкритим, але А. Кокотюсі вдається логічно сплести цю частину із третьою, в якій стає відомо про долю Данила Червоного у воркутинському таборі. Розповідає про нього – і про себе також – червоноармієць, танкіст Віктор Гуров.

Цей персонаж належить до тієї касти людей, які звикли жити за заданою режимом схемою, що можна трактувати як відчуття себе приреченим. Це й не дивно, адже люди були настільки залякані й загнані в глухий кут репресивними методами «виховання», що їх залюбки застосовувала найгуманніша влада на світі, що в них уже на підсвідомому рівні закоренився страх, прагнення сховатися подалі, не висовуватись, бути як усі. Про це говорить і Л. Ромас: «У випадку з Гуровим це швидше позиція сліпого

наслідування попередніх життєвих ситуацій, звичка коритися, не шукати інших шляхів чи хоча б варіантів того ж протоптаного шляху, а просто пливати за течією, приймаючи все, що з тобою відбувається, як належне» [35, с. 164]. Віктор став жертвою абсурдного сталінського указу, згідно з яким усіх, хто потрапив у полон, або розстрілювали, або відправляли в табори: «Коли наш танк підпалили, німці саме прорвалися. Півтори доби був у ворожому тилу. У лісі пересидів... Потім наші знову захопили цей рубіж. Ну, я вийшов до своїх» [18, с. 237]. Це й тоді, і зараз видається жахливим абсурдом і вкотре переконує, що для тоталітарної машини людське життя не вартувало практично нічого. Не дивно також і те, що Віктор попервах ненавидів Червоного, і сам він визнає це в бесіді: «На відміну від мене та хлопців із моєї похоронної команди, прибулі були справжніми зрадниками та ворогами» [18, с. 206]. Прикметно, що хоча всі вони – і Гуров, і боївка на чолі з Червоним – були засуджений за тією ж статтею, Віктор зневажав упівців і вважав, що не має з ними нічого спільного: «Такі, як Червоний, на моє переконання, служили фашистам, потім американцям, тобто ворогам радянської влади. У мене, наприклад, була зовсім інша історія, та до справжньої зради батьківщини я не мав жодного стосунку» [18, с. 220].

Чим далі, тим частіше доводиться стикатися Гурову та Червоному, і в цих суперечках колишній червоноармієць усе частіше замислюється над правдивістю політики, що її веде уряд, над порядками, за якими ув'язнені змушені жити й не протестують супроти них, бо вже давно зневірилися у змінах для себе. Одна із суперечок Данила Червоного й Віктора Гурова подібна до дуелі, де повстанський ватажок відстоює своє прагнення вирвати Україну з лабет тоталітарного режиму: «Ти воював проти Радянського Союзу, проти своєї батьківщини... – А ваш Радянський Союз, Вікторе, не моя батьківщина!.. Моя Батьківщина – це Україна. Не оця, надумана вами Українська Радянська республіка, а вільна країна. Де нема ні радянської влади зі Сталіним і Кагановичем, ні польської шляхти з Пілсудським, ані німецького рейху з Гітлером та його намісником Кохом...» [18, с. 241].

У лихих умовах життя й невідомості, яка окутувала в'язнів табору, в кожному загострювалися чи то вроджені, чи то набуті риси вдачі. Гуров і йому подібні звикли не наражатися на небезпеку, ув'язнені за розбій і грабіжництво – так звані «блатні» на чолі з Колею Тайгою – поводитися зухвало, тримаючи менш сильних в'язнів у покорі, а от «в'язні з України та прибалтійці справді не зламалися і протрималися гідно лише тому, що не відчували себе зрадженими своєю країною» [18, с. 246]. Як сказав Борис Шліхт, табірний товариш Гурова, «вони сприймали своє становище як ворожий полон, ні на що та ні на кого, крім себе, не покладалися, і тому чим далі, тим більше людей перетягували на свій бік з тих, хто бачив їхню виваженість і організованість» [18, с. 247]. Хоча цьому персонажеві відведена другорядна позиція, він запам'ятовується читачеві одразу. Борис Шліхт – представник радянської інтелігенції, викладач права у Ленінградському університеті, а відтак він знається на міжнародному праві й доводить Гурову, що політика СРСР – антигуманна й суперечить конвенціям про утримання ув'язнених. Саме він уперше й востаннє висловлює думку, що в цьому таборі немає ув'язнених і наглядачів, і що всі тут фактично нарівні: «...Хоч табірне керівництво та конвойні перебувають по той бік дроту, їхня свобода – насправді теж формальність. Вони пов'язані Системою так само, як і ми...» [18, с. 204].

Як уже було сказано, спочатку Віктор Гуров здавався доволі інертним і посереднім персонажем, але далі, під впливом сутичок із Червоним, після розправи над бандерівцями в бараці, він замислюється над законністю свого ув'язнення та власною життєвою драмою. В цей момент відбувається переоцінка всього, що мало місце в житті Гурова, і він відчуває себе «знову чоловіком, здатним огризатися» [18, с. 331], допомагає Червоному уникнути поранення в бійці з іншими в'язнями, налаштованими проти бандерівців: «Сутичка захопила бандерівця, і він не помітив стрімкого нападу ззаду. Я попередив його вигуком. Схоже, це врятувало йому життя — піка, котра могла проткнути спину, ковзнула по правому боку» [18, с. 233].

А. Кокотюха деталізує сцени абсолютної жорстокості табірної керівництва – мається на увазі розстріл новоприбулих «чорних» під вітаїстичну композицію І. Дунаєвського «Широка страна моя родная» [див. : 18, с. 258], розповідає, як Данило Червоний домігся законного вихідного для арештантів, а пізніше зумів організувати народ для втечі. Автор через призму сприйняття оповідача Гурова постійно підкреслює, що на відміну від інших в'язнів (особливо «блатних»), група Червоного трималася від початку організовано й робила все злагоджено, поводячись, як у військовому полоні, де вони могли розраховувати лиш на себе. Це підкріплюється словами самого Данила: «Ми – не згряя. Ми – чота, озброєний підрозділ УПА – Української повстанської армії. Вони зеки, Вікторе Гуров. Ми – в'язні. Полонені. Навіть, якщо так краще зрозумієш, – військовополонені» [18, с. 285]. Також у цій частині автор не поскупився на бридкі й важкі подробиці життя в'язнів і управлінців воркутинського табору, і завдяки цьому читач може доповнити своє уявлення про Данила Червоного, зрозуміти, якими були інші арештанти, більш повно уявити драматичну ситуацію, в яку потрапили всі присутні в таборі, й протизаконні дії більшовиків. Дещо поверхово була опрацьована сюжетна лінія табірної лікарки Таміли Супрунової, яка виходила Гурова після невдалої втечі й домоглася, аби він працював санітаром у медичному пункті, або лінія того ж таки керівника табору майора Абрамова, який, власне кажучи, був таким же арештантом, як Гуров, Червоний, Тайга та всі, хто так чи так виконував розпорядження репресивної радянської машини.

Кульмінаційним моментом третьої частини є спроба втечі арештантів на чолі з Данилом Червоним – найбільш напружена й драматична сцена всього роману, де точилася боротьба не на життя, а на смерть: «Менш, ніж за годину після того, як пролунав перший постріл, табір накрила нестримна хвиля масової розправи... Шосте відчуття підказувало, що найближчим часом за них ніхто не заступиться. Рятуючись від вірної смерті, суки бігли врозтіч – і першими потрапляли під перехресний вогонь кулеметів із вишок. Враз подурілий від несподіваної свободи і безкарності табірний люд, незалежно

від того, хто ці люди і за що сидять, не зважав на стрілянину» [18, с. 298–299]. Ця боротьба завершилася трагічно: «На плацу серед викладених горілиць трупів Червоного не побачив. Або не впізнав: хоча там лежали і Лютий з простреленою головою, і Ворон, із грудьми, зрешеченими кулями, і всі решта, з ким ми ділили барак...» [18, с. 313]. Тим заколотникам, хто вижив, було присуджено найвищу міру покарання – розстріл. Після смерті Сталіна Гурову «скостили» термін, тож він був звільнений приблизно на п'ять років раніше. Втім, пройшло немало часу, перш ніж він «реабілітувався» перед державою: «Ще за якийсь час викликали в КГБ, сірий молодик сухо попередив, що проживати в межах міста я не можу, і порадив перебраться в Ленінградську область, навіть обіцяв посприяти з роботою. Між іншим нагадав – краще б я менше говорив про своє кримінальне минуле. Так і сказав, уявляєте: кри-мі-наль-не» [18, с. 312]. Вікторові не було відомо, чи загинув Данило Червоний, чи йому пощастило втекти, і цей відкритий фінал дозволяє читачеві дофантазувати самому, якою була розв'язка протистояння повстанського ватажка проти цілої системи.

Отже, у трьох частинах роману «Червоний» ідеться про трьох різних людей, об'єднаних зустріччю з ватажком повстанської групи Данилом Червоним. Кожен із оповідачів постає перед читачем повноцінним і складним персонажем із непростю долею. На прикладі міліціонера Середи, кагебіста Доброхотова й політв'язня Гурова А. Кокотюха переконливо доводить, що радянська тоталітарна машина знищувала не лише чужих, а й своїх, нівечила психіку, перетворювала людину на свого раба, який навіть після знищення системи не зміг жити в спокої.

Чільне місце в системі персонажів посідає ватажок однієї з упівських боївок Данило-Остап Червоний. Взаємодіючи з Михайлом Середою, Левом Доброхотовим і Віктором Гуровим, він змінює їхнє ставлення до себе, до партії, держави, в якій вони приречені жити, до інших людей тощо. Данило Червоний – неоднозначний персонаж, котрий, з одного боку, цілком претендує на місце головного героя, адже це повнокровний і складний образ,

у котрому поєдналися і моральні чесности (чесність, відданість ідеї, гуманність, увага до слабших), і людські вади (запальність, імпульсивність, войовничість), без яких цей образ був би картонною безликою фігурою. З іншого боку, Червоний з'являється в романі не стільки в ролі самостійного персонажа, скільки як функція, каталізатор дій, пропущений крізь призму сприйняття опонентів, котрі визнають його силу, організованість, відданість ідеї.

ВИСНОВКИ

Історія будь-якого народу починається не лише з перепису фактів минулого, а й із усвідомлення власної самобутності, ідентичності, права називатися суверенною нацією, пам'яті про те, що було колись і так чи інакше впливає на сучасність. Тож основою національної свідомості є історична пам'ять: той тип колективної свідомості, що консолідує інформацію про минуле, сучасне й майбутнє, відновлює народний досвід із можливим використанням його в наступних поколіннях чи з метою впливу на сучасну суспільну свідомість. Історична пам'ять аналізує й синтезує величезну кількість подій, сплітаючи їх у «мереживо національної історії», і з цієї точки зору історична пам'ять виступає не просто свідком того, що сталося роки чи століття тому, а своєрідним орієнтиром для суспільства.

Історична пам'ять поділяється на пам'ять офіційну, тобто той історичний наратив, що слугує потребам влади, публічну пам'ять – своєрідний простір, де люди доволіно обмінюються оцінками й судженнями щодо того чи того історичного процесу, і постпам'ять – це міжчасовий зв'язок сучасності з минулим, що проявляється в підвищеному інтересі молоді до буття попередніх поколінь і реактуалізацію минулого через різні доступні джерела. Одним із дієвих способів відродження історичної пам'яті в будь-яких її проявах є література, автори якої пропускають крізь час і простір травматичний досвід попереднього покоління, відновлюють історичні події не лише за документацією, а й народними переказами й спогадами. Прикладом того можуть бути романи О. Забужко «Музей покинутих секретів», А. Кокотюхи «Червоний», Ш. Твардоха «Морфій», К. Тучкової «Житковські богині», В. Шкляра «Залишенець» тощо.

Роман А. Кокотюхи «Червоний» за авторським визначенням є історичним, однак у ньому наявні риси гостросюжетного пригодницького роману (динамічність сюжету, швидка зміна подій, показ однієї й тієї ж ситуації з різних точок зору, непересічні персонажі). Крім того, автор удався до

містифікації художньої дійсності: роман подано у вигляді трьох зошитів, у які вписано інтерв'ю журналіста Григорія Титаренка з колишнім міліціонером Михайлом Середою, полковником КДБ Левом Доброхотовим і табірним арештантом Віктором Гуровим. Метою Титаренка було зібрати всю доступну інформацію про одного з повстанських ватажків Данила (Остапа) Червоного. Зошити були впорядковані й опрацьовані племінником Титаренка, Климом Рогозним, який виступає провідником читача, доповнюючи або пояснюючи якісь елементи історичного процесу.

Події роману розгортаються в післявоєнний час, у 1947–1949 рр., коли війська УПА, попри виснаження й відчутну нестачу сил, продовжували вести боротьбу з окупаційними силами СРСР на території Волині. Незважаючи на закиди критиків щодо недостовірності або викривленості документально підтверджених даних, вважаємо, що автор свідомо допускає певні вольності в трактуванні історичних фактів задля установаження сильнішого зв'язку із читачем і налаштування його на аналіз художнього твору, а не історіографічної праці.

У романі представлено, як змінювалися людські долі під час «війни після війни», що точилася на теренах Радянського Союзу. А. Кокотюха приділяє увагу післявоєнній трагічній сторінці українського національного руху, коли сили повстанців уже відчутно ослабли, і вони не мали змоги протистояти МГБ. Він порушує проблему збереження історичної пам'яті, зокрема тих національних травм, які сформували в народів волю до життя й незалежності (голодомори, Друга світова війна, сталінський терор тощо). Представлено, як люди під тиском репресивної машини змінюються й зраджують основним принципам моральності й гуманізму (наприклад, доноси, що їх люди писали один на одного, провокації емгебістів, спрямовані на дискредитацію бандерівців). Також порушується проблема трансформації людини в екстремальних обставинах – наприклад, у нестерпних табірних умовах або під час збройної сутички, в які сили противника відчутно

переважають. А. Кокотюха зумів об'єктивно й без зайвого пафосу відтворити складність і трагічність долі людей, що потрапили в лещата репресій.

У персонажну систему роману «Червоний» вплетено долі різних працівників радянських силових структур: міліціонера Михайла Середи, кадебіста Лева Доброхотова й червоноармійця Віктора Гурова, засудженого за «політичною» статтею. Автор аналізує зміни в їхніх характерах і світоглядних позиціях крізь один і той же спільний образ-призму Данила Червоного. Це збірний образ ватажків повстанського руху, який консолідував у собі основні риси борця за українську незалежність, високі моральні якості, відданість національній ідеї, нетерпимість до пригноблювачів.

Данило Червоний не функціонує самотійно в сюжеті, а проявляється як спогад у розповідях Середи, Доброхотова й Гурова, як каталізатор змін у їхній свідомості. Саме він допомагає Михайлу Середі усвідомити жорстокість і абсурдність радянської системи, якій той довгий час служив. Лев Доброхотов був одним із «мисливців» на Червоного й визнавав його гідним супротивником, побороти якого ставало справою честі. Віктор Гуров, засуджений за зраду батьківщині, під впливом Червоного переосмислив покарання, винесеного «гуманною владою».

Історико-пригодницький роман «Червоний» став художнім ствердженням національної сили духу, уславленням пам'яті про полеглих за українську незалежність та ще однією стежкою, якою сучасний читач може піти в пошуках правди про минуле своєї держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Багацька Л. Д. Чому українські письменники взялися за історію? URL: <http://tyzhden.ua/Culture/46133> (дата звернення: 11.09.2019).
2. Бачун Л. І. Дещо про псевдоніми періоду 1942–1954 років (за матеріалами українських прозових творів). *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Філологічна». Острог : Національний університет «Острозька академія», 2018. Вип. 1 (69). С. 31–33.
3. Белімова Т. В. Алхімія слова: вимір сучасного українського бестселера. *Слово і час*. Київ : Ін-т літератури ім. Т. Шевченка НАН України, 2017. № 11. С. 22–31.
4. Бригадир Я. О. Сучасна українська масова література крізь призму творчої індивідуальності Андрія Кокотюхи. *Волинь філологічна: текст і контекст*. Луцьк : Вид-во Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2015. Вип. 19. С. 41–50.
5. Бригадир Я. О. Творчість Андрія Кокотюхи як взірець сучасної української масової літератури. *Літературознавчі студії*. Київ : КНУ ім. Т. Г. Шевченка, 2015. Вип. 1 (1). С. 50–59.
6. Вегеш А. І. Стилистична роль літературно-художніх антропонімів роману «Червоний» Андрія Кокотюхи. *Лінгвістичні дослідження* : зб. наук. праць. Харків : ХНПУ ім. Г. С. Сковороди, 2018. Вип. 48. С. 231–237.
7. Віннічук А. М. Розвиток українського історичного роману. URL: <http://www.info-library.com.ua/books-text-10691.html> (дата звернення: 13.12.2018).
8. В'ятрович В. М., Забілий Р. В., Дерев'яний І. С., Содоль П. П. Українська Повстанська Армія. Історія нескорених. Львів : Центр досліджень визвольного руху, 2011. 352 с.

9. Готра О. І. Історична пам'ять як чинник формування ідентичності. *Intermarum: історія, політика, культура*. Житомир : ЖДУ ім. Івана Франка, 2015. Вип. 2. С. 143–155.
10. Даниленко Л. В. Повернення бандерівців: ідеї і прагнення нації в авторському міфі А. Кокотюхи (роман «Червоний»). *Вісник Запорізького національного університету*. Філологічні науки. Запоріжжя : ЗНУ, 2015. № 1. С. 78–83.
11. Лаврусенко М. І. Роман Андрія Кокотюхи «Червоний» як приклад масової літератури. *Матеріали наук.-практ. конференції «Перспективи розвитку філологічних наук» (м. Вінниця, 09–10 лютого 2018 р.)*. Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2018. С. 27–31.
12. Липинська О. Швидко читати, але довго думати : про роман Андрія Кокотюхи «Червоний». URL: http://www.bbc.co.uk/ukrainian/entertainment/2012/12/121214_book_2012_readers_review_kokotuha_dt.shtml (дата звернення: 18.09.2018).
13. Ліпін М. І. Культурно-історична пам'ять як спосіб відтворення людської сутності. *Вісник Київського національного торговельно-економічного університету*. Київ : КНТЕУ, 2016. № 2. С. 86–96.
14. Карлова В. В. Особливості відновлення історичної пам'яті українського народу у контексті аналізу досвіду постсоціалістичних країн. *Демократичне врядування : науковий вісник. Серія «Ефективність державного управління»*. Львів : Видавництво ЛРІДУ, 2008. Вип. 14/15. С. 203–214.
15. Кисла Ю. О. Українська історична пам'ять: конструювання загальнонарадянської ідентичності в УРСР у сталінський період. *Наукові записки НаУКМА*. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. Т. 78. С. 34–39.
16. Кіпіані В. Т. Війна після війни : передмова. Червоний : роман. Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2018. С. 7–9.

- 17.Ковалевська Є. Андрій Кокотюха: «Червоний» не просто роман – це громадянська позиція : інтерв'ю з Андрієм Кокотюхою. URL: http://www.bbc.com/ukrainian/entertainment/2012/11/121129_book_2012_interview_kokotyuha_ek.shtml (дата звернення: 18.09.2019).
- 18.Кокотюха А. А. Червоний : роман. Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2018. 320 с.
- 19.Кокотюха А. А. Чому «елітні» українські письменники ненавидять масову літературу? URL: <http://artvertep.com/print?cont=544> (дата звернення: 21.03.2019).
- 20.Коник А. С. «Історична пам'ять» та «політика пам'яті» в епоху медіакультури. *Вісник Львівського університету*. Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2009. Вип. 32. С. 153–163.
- 21.Корж Г. А. Історична пам'ять та історична компетентність: до проблеми взаємозв'язку. *Вісник ХНПУ ім. Г. С. Сковороди*. Серія : Філософія. Харків : ХНПУ ім. Г. С. Сковороди, 2013. № 42. С. 34–38.
- 22.Кривопишина А. М. Масова та елітарна літератури: критерії розмежування і проблема смаку. *Вісник Черкаського університету*. Серія «Філологічні науки». Черкаси : ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2013. № 5 (258). С. 35–39.
- 23.Кульчицький С. В. Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія : історичні нариси. Київ : Наукова думка, 2005. 495 с.
- 24.Манкевич И. С. Литературно-художественное наследие как источник культурологической информации. *Обсерватория культуры* : науч. журнал. Москва : Российская государственная библиотека, 2007. № 5. С. 17–23.
- 25.Нагорна Л. П. Історична пам'ять: теорії, дискурси, рефлексії. Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2012. 328 с.
- 26.Нагірняк М. Я., Нагірняк А. Я. Політична та ідеологічна боротьба ОУН і УПА з радянським режимом у повоєнні роки. *Вісник Національного*

- університету «Львівська політехніка». Львів : Видавництво НУ «Львівська політехніка», 2011. № 693 : Держава та армія. С. 223–230.
- 27.Патриляк І. В. Між двома проваллями: Україна в роки Другої світової війни. *Проблеми всесвітньої історії* : наук. журнал. Київ : Ін-т всесв. іст. НАН України, 2016. № 1. С. 169–182.
- 28.Патриляк І. К. Перемога або смерть. Український визвольний рух у 1939–1960 рр. Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2015. 509 с.
- 29.Позднякова-Кирбят'єва Е. Г. Соціальна історична пам'ять: сутність та значення. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. Серія : Соціологія. Харків : НУ ЮАУ ім. Ярослава Мудрого, 2013. № 4 (18). С. 143–151.
- 30.Поліщук Я. О. Реінтерпретація пам'яті в сучасному українському романі. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія Філологічна. Острог : Національний університет «Острозька академія», 2012. Вип. 28. С. 183–204.
- 31.Поліщук Я. О. Реорієнтація в сучасній українській літературі. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/stkm_2015_3_11 (дата звернення: 23.04.2019).
- 32.Потуремець В. В. Жанрові одкровення Андрія Кокотюхи : інтелект-реліз. Полтава : Полтавська обласна бібліотека для юнацтва ім. Олеса Гончара, 2017. 15 с.
- 33.Пухонська О. Я. «Війна після війни», або Волинь у літературній версії пам'яті (за романами А. Кокотюхи «Червоний» та «Чорний ліс»). *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Філологічна». Острог : Національний університет «Острозька академія», 2017. Вип. 65. С. 71–74.
- 34.Разживін В. М. Чи потрібна історична правда читачеві сучасної прози? URL: <http://litakcent.com/2017/11/14/chi-potribna-istorichna-pravda-chitachevi-suchasnoyi-prozi/> (дата звернення: 16.03.2019).

- 35.Ромас Л. О. Персонасфера роману А. Кокотюхи «Червоний». *Питання літературознавства* : наук. зб. Чернівці : ЧНУ ім. Ю. Федьковича, 2017. Вип. 96. С. 152–173.
- 36.Селищева І. С. Історична пам'ять у контексті історичної освіти. *Педагогіка вищої та середньої школи* : наук. журнал. Кривий Ріг : КДПУ, 2017. Вип. 1. С. 222–230.
- 37.Сливинський О. Т. Між живою пам'яттю та політичною кон'юнктурою: «нова історична хвиля» у слов'янських літературах Центрально-Східної Європи. *Проблеми слов'янознавства* : наук. зб. Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2018. № 67. С. 194–204.
- 38.Стасюк О. Й. Український визвольний рух середини ХХ століття в контексті українського державотворення. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Київ : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2014. Вип. 24. С. 3–15.
- 39.Требін М. В. Концептуалізація детермінант війни в контексті соціологічного знання. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. Серія : Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи. Харків : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2016. Вип. 36. С. 15–22.
- 40.Фасоля Т. А. Роман Кокотюхи «Червоний»: пласкі герої і фактологічні ляпи. URL: http://texty.org.ua/pg/article/editorial/read/42306/Roman_Kokot_uhy_Chervonyj_plaski_geroji_i_faktologichni (дата звернення: 23.04.2019).
- 41.Філоненко С. О. Місія здійснення: популярна література у дзеркалі критики : літературно-критичні статті. Мелітополь : Видавничий будинок Мелітопольської міської друкарні, 2017. 183 с.
- 42.Філоненко С. О. Повстанський етюд у чорно-біло-багряних тонах : рецензія. URL: <http://www.kokotuha.com/повстанський-етюд-у-чорно-біло-багрян> (дата звернення: 12.09.2018).

- 43.Філоненко С. О. Пригодницько-історична белетристика Андрія Кокотюхи: діалог із традицією. *Літературний процес: методологія, імена, тенденції*. Філологічні науки. Київ : Київський університет імені Б. Грінченка, 2015. № 6. С. 76–79.
- 44.Швецова А. В. Проблема особистості в культурі: світоглядно-антропологічний аспект. *Культура народів Причорномор'я* : наук. журнал. Серія : Філософські науки. Сімферополь : ТНУ ім. В. І. Вернадського, 2012. № 248. С. 190–193.
- 45.Шмадюк М. В. «Лісові хлопці»: УПА на грані літератури та історії. URL: <http://bukvoid.com.ua/reviews/books/2016/02/29/080159.html> (дата звернення: 14.01.2019).
- 46.Carr A. National Narrative in Ukrainian Historical Novels from Post-Stalinist to Post-Independence Texts. URL: <https://www.researchonline.mq.edu.au/vital/access/services/Download/mq:48315/SOURCE1> (last accessed: 04.11.2019).
- 47.Czechowski P. UPA jak AK? Mitologizacja banderowców na Ukrainie. URL: <https://www.wprost.pl/historia/10027111/upa-jak-ak-mitologizacja-banderowcow-na-ukrainie.html> (last accessed: 16.09.2019).
- 48.Guha S. History Between Memory and Reconstruction. URL: <https://notevenpast.org/history-between-memory-and-reconstruction/> (access date: 30.10.2019).
- 49.Steinbauer J. History Is Not There to Be Liked: On Historical Memory, Real and Fake. URL: <https://www.fpri.org/article/2017/09/history-not-liked-historical-memory-real-fake/> (access date: 03.11.19).
- 50.Underground Army. URL: <https://ww2.pl/underground-army/> (last accessed: 20.01.2019).